

עליית המערב

המאה האחד עשרה

1000 עד 1099

לשלושה מלכים (הונגריה, נורבגיה וצרפת). עם מותו פרצה שוב מלחמת ירושה.

זת: רוסיה - בזמנו של יארוסלאב התחזקה אחיזת הנצרות ברוסיה במקביל לרכישת אוסף גדול של ספרים ביזאנטיים (יוונים) ותירגומם לרוסית. כמו כן קבע את מעמדה החוקי של הכנסייה והכמורה במערכת הממלכתית.

אדריכלות: רוסיה -

יארוסלאב הזמין אדריכלים ובעלי מלאכה ביזאנטיים על-מנת לסייע בבניית כנסיות ברחבי הממלכה ובמיוחד בקייב: הקתדראלה ע"ש סופיה ושער הזהב של מצודת העיר אלו קבעו את דמותה של אדריכלות רוסיה במאות הבאות (ר' גם 989).

1025 קונסטאנטיין VIII קיסר ביזאנטיין עד 1028. אחיו של באזילוס II. היה חשוך בנים. אי לכך חיתן, לפני מותו, את בתו זואה עם רומאנוס והודיש להם את כס הקיסרות.

1028 רומאנוס III קיסר ביזאנטיין עד 1034 (נרצח). בן למשפחת אצולה. אולץ להנשא לזואה בת הקיסר קונסטאנטיין VIII, על מנת למשול בממלכה. נסיונותיו לשפר את מערכת המסוי גרמו לאי סדרים. שנתיים לאחר הכתרתו (1030) ניסה ללא הצלחה להדוף את המוסלמים מאזור העיר חלב, בצפון סוריה. רומאנוס נפטר כעבור שנתיים ונאמר שהורעל ע"י אישתו.

1034 מיכאל IV קיסר ביזאנטיין, עד 1041. בעלה של הקיסרית זואה. מוצאו ממשפחה של פשוטי העם. זכה לקידום באמצעות אחיו שהיה סריס רב השפעה בחצר הקיסרות. זואה התאהבה בו ולאחר מות בעלה, הקיסר רומאנוס III, נישאה לו ומינתה אותו כקיסר. לאחר מכן (1037) נחתם חוזה שלום בין הקיסרות וממלכת הפאטימים במצרים. ביזאנטיין קיבלה את הרשות לשפץ את כנסית הקבר בירושלים ובתמורה שיחררה 5,000 שבויים מוסלמים. במקביל הצליח הצבא הביזאנטי לסלק זמנית את המוסלמים ממסניה וסיראקוז בסיציליה ולדכא מרד של שרידי האצולה הבולגארית בבלקאן.

מיכאל נאלץ לפרוש למנזר בגלל מחלת נפילה שהלכה והחמירה, וכאן נפטר כעבור שנה. **הנורמאנים** באיטליה: משנת 1035 הצטרפו בזה אחר זה האחים גיסקאר מ-הוטווייל שבנורמנדיה, אל שאר הנורמאנים שפעלו בדרום איטליה מאז 1017. כאן הצליחו לנצל את המאבק שבין הלומאברדים והביזאנטיים על-מנת לרכוש לעצמם נחלאות. מעמדם של האחים השתנה כאשר פרץ הסכסוך הדתי בין קונסטאנטינופול ורומא (1054). מעתה לא נחשבו כהרפתקנים אלא לתומכי האפיפיורות: תוך זמן קצר הנהיגו צבא של ממש

1001 זת: הכנסיות הקתוליות של הפולנים וההונגרים משתחררות מחסות הכנסייה הגרמנית.

1009 ספרד - מרד כללי כנגד שלטון בית אומייה. הממלכה התחלקה לנסיכויות קטנות 23, שני מלחמת אחים מתמדת. חלקם של השליטים היו צאצאיהם של הכובשים הערבים ואילו האחרים היו ממוצא צפון אפריקני או שכירי חרב מארצות שונות - ביניהם גם סלאבים - שניצלו את ההזדמנות לכבוש לעצמם שטח שלטון, מצומצם ככל שיהא. בסופו של דבר סולקו האומאים (1033) כאשר איבדו את אחרוני תומכיהם.

בשלב זה חיו בספרד זה לצד זה נוצרים שחיו בסגנון ערב (מוסערבים), אצולה ערבית ותיקה ואוכלוסיה מוסלמית מצפון אפריקה, ובנוסף קהילה יהודית שהיוותה מיעוט עשיר ותרבותי. למרות הטרור הפוליטי שבפילוג ספרד האיסלאמית, ראוי לזכור שהיתה זו תקופת זהב תרבותית. השליטים התחרו זה בזה לא רק בקטל ותככים מדיניים, אלא גם בתמיכתם במשוררים, פילוסופים וחוקרים; כמה מהם אף השתתפו בעצמם בפעילות יוצרת. לשנים אלו שייך הארמון שנבנה ע"י שליט סאראגוסה (81-1046), שחלקים ממנו נותרו בשלמותם. כאן, כמו במסגד בקורדובה, מופיעה כיפת הצלעות וכן קשתות הפרסה והקשתות המסולסלות.

1014 ביזאנטיין - נצחון "סופיי" של באזילאוס III כנגד המוסלמים.

הנרי II, מלך גרמניה ואיטליה, מוכתר כקיסר המערב, עד 1028. עצר את התקדמות הביזאנטיין בדרום איטליה (1022).

1017 איטליה - הופעתם של הרפתקנים נורמאנים בדרום איטליה.

אדריכלות:

דלפי (יוון) - כנסית הוסיוס לוקאס (1011-1022). מהדוגמאות החשובות של התקופה הביזאנטית התיכונה.

1019 רוסיה - יארוסלאב I "החכם" נסיך קייב עד 1054. זכור כראשון המחוקקים הרוסים. בנו של ולאדימיר "הקדוש". עלה לשלטון לאחר מלחמת ירושה שנמשכה 4 שנים. לחם בפולנים וסיפח את מחוז גאליציה המזרחית (היום אוקראינה). חיסל את השבטים הפצינגים מדרום ואת השבטים הבאלטים בצפון (לאטביה, אסטוניה ופינלנד). התקיף את קונסטאנטינופול (1043) אבל נכשל. פיתח ושלט במסחר בין מזרח למערב. קיים קשרים דיפלומטיים עם ארופה המערבית: בנותיו נישאו

- ואף זכו לתארי דוכסות ולימים אף הוכתרו כמלכי דרום איטליה וסיציליה.
- 1041 מיכאל V** קיסר ביזאנטיון, עד 1042. קרוב משפחה של מיכאל IV. אומץ כבן יורש ע"י הקיסרית זואה. כמה חודשים לאחר שנהיה קיסר הגלה את זואה. מיד לאחר מכן פרץ מרד של תומכי הקיסרית, שניקרו את עיניו ושלחוהו למנוח.
- 1042 זואה** קיסרית ביזאנטיון, עד 1056. בשיתוף עם קונסטאנטין IX "מונומאכוס", עד 1055. בשיתוף עם אחותה של תיאודורה, עד 1056. 14 שנות שלטונה של זואה מסמנים מפנה חד במדיניות ביזאנטיון: הזנחה של הצבא והצי ובזבוז רב בחצר הקיסרית. זאת למרות הלחץ הגובר מכל הצדדים: הסלג'וקים במזרח, טורקמנים מצפון לדנובה, נורמאנים באיטליה. יתרה מכן חולשתה של הקיסרות בדרום איטליה איפשרה לאפיפיורות רומא לגרום לקרע ביחסיה עם ביזאנטיון.
- צורפות:** ביזאנטיון -
 כתר קונסטאנטין X "מונומאכוס". כולל דמות הקיסר והקיסרית זואה. מאמייל (היום בבודאפטסט).
- אדריכלות:** ביזאנטיון -
 כיוס (יוון) כנסית נאה מוני. אוקטגון עם כיפה.
- 1045 תרבות:** קונסטאנטינופול -
 חידוש הלימודים באקדמיה.
- אמנות:** המערב -
התקופה האוטונית. 950 עד 1050.
 אמנות זו ירשה את המסורת הקרולינגית שמקורה, כנראה, בתחיה הקלאסית של ביזאנטיון. אבל ניכרים גם סימנים של סגנון יחודי, ובמיוחד תחיתו של הפיסול אם כי רובו עדין עשוי עץ למעט דוגמא אחת מפורסמת: תבליטי דלתות הברונזה של כנסית הילדסהיים היום בגרמניה, הוזמנו ע"י הבישוף המקומי (ר' 1113).
- 1054 דת:** החרמה הדדית של הפאטריארך בקונסטאנטינופול והאפיפיור ברומא. למרות שהארוע לא זכה לתשומת לב מיוחדת באותה עת, הוא עתיד לשמש תואנה "דתית" להתנהגות המערב במאות הבאות.
- 1054 רוסיה -** התפצלות הממלכה הרוסית לנסיכויות. בראשות צאצאי בית רוריק. כתוצאה מכך עברה השליטה בדרום רוסיה לידי טורקמנים מסלמים. בהמשך עם נפילת ביזאנטיון לידי הצלבנים עבר המסחר עם המזרח הרחוק לידי ונציה (1204). הממלכה הפכה לאחר 50 שנה (1236) לאזור חסות של המונגולים ששלטו כאן 200 שנה (עד 1457) (ר' גם ג'ניס חאן 1207).
- 1055 החליפות -** הסלג'וקים (טורקמנים) כובשים את בגדאד. סופו של תהליך השתלטות חיל השכירים הטורקמני מוסלמי על ממלכת העבאסים, שהחל עוד בשנת 900 (העבאסים המשיכו לכהן כחליפים בבגדאד, עד בוא המונגולים ב-1258), עת עברו למצרים.
- 1056 מיכאל VI** קיסר ביזאנטיון, עד 1057. נבחר כיורש ע"י הקיסרית תיאודורה, האחרונה לבית הקיסרים "המקדונים". מיכאל, שהיה כבר בגיל מתקדם, ניסה לשוא להשתלט על האצולה הצבאית באסיה הקטנה. בסופו של דבר פרץ מרד צבאי והוא נאלץ לפרוש מתפקידו.
- 1057 איסאק I** קומנונוס קיסר ביזאנטיון, עד 1059. בנו של יועץ החצר בזמנו של באזילאוס II. התחבב על הצבא והעם. לאחר הכרתו ניסה לצמצם בהוצאות החצר ולחזק שוב את מערך ההגנה. הדף את הטורקמנים וההונגרים מאזור הדאנובה. כעבור שנתיים חלה ונאלץ לפרוש.
- 1059 קונסטאנטין X** דוקאס קיסר ביזאנטיון, עד 1067. נבחר כיורש ע"י הקיסר איזאק קוממנוס. בחירה זאת נחשבה לשיא ההצלחה למתנגדי האצולה הצבאית. אלא שהשעה לא היתה כשרה לכך: הסלג'וקים בראשות אלף-ארסלאן בזזו את גבול המזרח וחדרו לארמניה, הטורקמנים (פצ'ינגים וקומאנים) חצו את הדאנובה ובזזו את הבלקאן עד ליוון עצמה, ההונגרים תפסו את בלגראד והנורמאנים הלכו והשתלטו על דרום איטליה.
- אדריכלות:** ביזאנטיון -
 אתונה: כנסית תיאודורי. מבנה קטן עם שפע עיטורים.
- 1061 איטליה -** הנורמאנים בראשות רוג'ר גיסקאר כובשים את סיציליה מידי המוסלמים (הקרבות נמשכו עד 1071).
- 1065 ביזאנטיון -** הסלג'וקים בזזים את ארמניה וקאפאדוקיה במזרח אסיה הקטנה.
- 1066 אנגליה -** הרולד מוכתר למלך אנגליה, (1 ביוני) הודף פלישה סקנדינבית (25 בספטמבר). וויליאם "הכובש" נסיך נורמנדיה לאנגליה (28 בספטמבר). מנצח את המלך הרולד בקרב הסטינג (14 באוקטובר) ומוכתר במקומו למלך אנגליה (25 בדצמבר).
- חינוך:** אנגליה - יסוד אוני' אוקספורד.
- אדריכלות:** אנגליה -
 לונדון: המגדל הלבן.
 יורק: תחילת בנין קתדרלת.

- 1068 רומאנוס IV** דיוגנס קיסר ביזאנטיון, עד 1071. מוצאו ממשפחת האצולה הצבאית באסיה הקטנה (היום מרכז טורקיה). נישא לאלמנת הקיסר קונסטאנטין X דוקאס. הובס ונשבה (לראשונה בתולדות הקיסרים) בקרב מאנויקארט (ליד אגס ואן) ע"י הסלגיוקים בראשות **אלף-ארסלאן**. לאחר שחרורו נתפס ע"י מיכאל VI דוקאס (בנו של קונסטאנטין X) שניקר עיניו ושלח אותו למנזר, וכאן נפטר כעבור שנה. במקביל (1071) נפלה גם עיר המבצר בארי לידי הנורמאנים-אירוע ששם קץ לשלטון ביזאנטיון באיטליה.
- 1070 עם ישראל:** נפטר שלמה בן יהודה **אבן גבירול** (48). מגדולי הפילוסופים ומשוררי "תור הזהב" בספרד. יליד מאלאגה. עבר בצעירותו עם משפחתו לסאראגוסה. התחיל לכתוב שירה בגיל 16. היה מהראשונים שחזרו להשתמש בשפה העברית שזכתה בתקופה זו לתחייה מחדשת. אבן גבירול זכה לחסותו של יקותיאל אבן חסן, פקיד נסיכות סאראגוסה. לאחר שזה הוצא להורג באשמת שוא נמלט לגראנאדה אל המדינאי היהודי שמואל הנגיד (943-1055) אף הוא משורר ופילוסוף ידוע. אבן גבירול חיבר שירי חול ושירי קודש, מהם ששובצו בתפילות נוסח ספרד ואשכנז. כמו כן חיבר שני ספרי הגות מהם שרד אחד, "מקור חיים", הנשען על הפילוסופיה הניאו פלאטונית. ספר זה תורגם ללטינית ובמשך דורות רבים הסתמכו עליו גדולי ההוגים הנוצרים. אבל רק בשנת 1846 נתגלה, שהמחבר המופיע בשם אביצברול הוא אבן גבירול (Avicbrol).
- 1071 מיכאל VII** דוקאס, קיסר ביזאנטיון, עד 1078. בנו של קונסטאנטין X דוקאס. כשמת אביו היה עדיין בגיל 8. אי לכך נשלטה הממלכה ע"י אימו שנישאה מחדש לרומאנוס IV דיוגנס. לאחר שהובס רומנוס ע"י הסלגיוקים ליד מאנויקארט (1071) שלט כקיסר יחיד. בהמשך פרץ מרד של שכירי החרב הנורמאנים שפעלו בשרות ביזאנטיון באסיה הקטנה. מיכאל דיקא את המרד בסיוע הסלגיוקים, אלא שע"י כך איפשר להם להקים ממלכה משלהם בגבולות ביזאנטיון. כאשר ניסה להגדיל את הכנסות האוצר ע"י השתלטות על המסחר בחיטים פרצו מהומות בבירה ומרד בצבא. מיכאל פרש למנזר, בהיותו בן 19, לאחר ששלט 7 שנים. שלושת האירועים: -
1. הסלגיוקים (טורקמנים) כובשים את ירושלים מידי הפאטימים שליטי מצרים (שיעים) אירוע שהניע את מסע הצלב הראשון (1096).
 2. מפלת צבא שכירים ביזאנטיים בידי הסלגיוקים בראשות אלף-ארסלאן במאנויקארט ליד אגס ואן שבארמניה (היום טורקיה).
 3. בארי נופלת לידי הנורמאנים בראשות רובר גיסקאר. תוך שנים ספורות יבוא הקץ לשלטון הביזאנטי באיטליה.
- 1076 דת:** הנרי IV, קיסר האימפריה הרומית הקדושה, מוחרם ע"י האפיפיור. כעבור שנה (1077) נאלץ הקיסר "**ללכת לקאנוסה**" (איטליה) על-מנת לבקש מחילה מהאפיפיור גרגוריוס VII.
- ציור:**
נורמנדיה - שטיח באיו - תיאור פלישת הנורמאנים לאנגליה. דוגמא מוקדמת לאמנות חילונית במערב אירופה.
- 1078 ניקיפורוס III** פוקאס קיסר ביזאנטיון, עד 1081. בן למשפחת האצולה הצבאית באסיה הקטנה. שרת כמפקד מחוז אנאטוליה. הוכתר ע"י חייליו כאשר פרש הקיסר מיכאל III. כדי להבטיח את מעמדו נאלץ להביס את יריביו מפקדי צבאות באסיה הקטנה ואלבניה. לצורך זה קיבל סיוע ממנהיג שבטי הסלגיוקים שפלטו לאנאטוליה. כמו כן נישא לאשתו של מיכאל VII והתחייב להוריש את הממלכה לבנה - אם כי בסופו של דבר לא קיים את הבטחתו. כאשר פרץ מרד נוסף של מפקדי צבאו נאלץ לשוב ולהסתייע בסלגיוקים (1081), לאחר מכן בראותו כיצד מלחמות מפקדי הצבא גורמות להשתלטות המוסלמים על מרכז אסיה הקטנה החליט לפרוש למנזר.
- 1081 אלקסיוס I** קומנוס קיסר ביזאנטיון, עד 1118. מיסד השושלת. בן אחיו של איזאק I קומנוס (שלט 9-1057). משל בתקופת מסע הצלב הראשון. שיקם במקצת את כחה הצבאי של ביזאנטיון מול הטורקמנים שהלכו והשתלטו על אסיה הקטנה. בית קומנוס: עליתה לשלטון של משפחת קומנוס (שלטה עד 1204) בסיוע האצילים בעלי האחוזות הביאה להנהגתה של שיטת ממשל פיאודלית: מסירת אחוזות ומחוזות בתמורה למסים ויחידות צבא. התוצאה המידית היתה חיזוק הצי והצבא, אבל בטווח ארוך יותר איבוד הסמכות המרכזית בגיוס כספים ואנשי צבא. יש לזכור שלעת זו כבר אבד הקשר עם מרכזי הגיוס: הפרשים והסוסים בדרום רוסיה שנפלו לידי הטורקמנים לאחר התפוררות נסיכות קייב (1054) והלוחמים בארמניה ובגרוזיה, שנותקו גם הם ע"י הטורקמנים לאחר קרב מאנויקארט (1071).
- 1082 ביזאנטיון** - הנורמאנים בראשות רוברט גיסקאר פולשים לאפירוס (אלבניה). הקיסר אלקסיוס I מתחייב לתת זכויות סחר לונציה ברחבי הממלכה בתמורה לסיוע נגד הנורמאנים. כתוצאה מכך מתחילה שקיעתה של ביזאנטיון כמעצמה מסחרית ימית.
- 1085 ספרד** - כיבוש טולדו ע"י מלך קסטיליה. (תחילת הנסיגה המוסלמית בספרד).
האלמוראבידים, קנאי דת מצפון אפריקה, מוזמנים לספרד על-מנת לסייע בעצירת הנוצרים.

- ספרות:**
 צרפת - "שירת רולאנד". תחילת עידן הטרובדורים (זמרים נודדים).
- 1096** **ארץ ישראל** - הפאטימים מגרשים את הטורקמנים מירושלים. תחילת מסע הצלב הראשון: הצלבנים מנצחים את הטורקמנים במערב אסיה הקטנה, ליד ניקיאה (1097), מוסרים את העיר לביזאנטים וממשיכים מזרחה לאנטיוכיה. בהמונד (בנו של רוברט גיסקאר) מקים נסיכות נורמאנית עצמאית באנטיוכיה (1098).
- 1099** **ארץ ישראל** - הצלבנים כובשים את ירושלים ומקימים את הממלכה הצלבנית הראשונה (עד 1187).
- 1088 ביזאנטיון - מותו של רוברט גיסקאר עוצר את המשך הפלישה הנורמאנית דרך אפירוס (אלבניה).
- 1091 ביזאנטיון - הדיפת שבטי פצינג (טורקמנים מוסלמים) מעבר לדאנובה.
- 1094 ספרד - אל סיד (הגיבור הלאומי הספרדי) כובש את וואלנסיה מידי המוסלמים.

* * * *

אמנות ואדריכלות: ביזאנטיון -

התקופה התיכונה 843 עד 1204.

תקופה זו, הקרויה גם "תקופת הזהב השנייה", החלה זמן קצר אחר שקיעתה של התנועה האיקונוקלאסטית (843) ונמשכה עד כיבושה של קונסטאנטינופול ע"י הצלבנים (1204).

עיון: קונסטאנטינופול -

על התקופה התיכונה מצוי מידע רב מתאורים של נוסעים מערביים המלאים בטויים כגון: עיר נהדרת, מלכותית, יפה, שופעת אוצרותיה, מלבושיה המגוונים, אך חשוב מכל הוא מעמדה כמרכז לסחר בין לאומי; מקום אליו מגיעות סחורות ככל אשר "יתאוהו לו האדם". אבל, יש גם המציינים את הביבים והפינות האפלות, שם מבוצעים מעשי רצח, שוד וכל הפשעים שהחשכה יפה להם.

פסיפס וצויר:

בתחילת התקופה, סמוך לאחר שהוחזרו האיקונין, נקבע סדר לעיטור הכנסיות - שהיה מיוסד כולו על שיקולים תאולוגיים. דמות ישו הוצבה בכיפה הגבוהה. מתחתיו, לפי סדר החשיבות, המלאכים, תמונות מחיי ישו, השליחים והנביאים ולבסוף, במקומות הנמוכים ביותר, הקדושים. כמו כן נקבע כיצד להציג כל נושא, כך שניתן היה להכיר את הקדושים על פי תווים יחודיים. כך למשל לידתו של ישו תוארה כמעט תמיד בתוך מערה. ואפילו תמונות מורכבות יותר תוארו, כמעט ללא שינוי, במאה ה-12 כבמאה התשיעית. התוצאה היא צמצום התמונה למרכיבים "החשובים", תוך התעלמות מההיבט הגשמי של הדמויות - הניראות על כן כסכמות חסרות משקל או מבע פנים של ממש.

האמנים הביזאנטים פיתחו טכניקה מיוחדת כדי לרכז את תשומת ליבו של הצופה. על פי רוב התעלמו מן הפרספקטיבה. הדמויות המרכזיות עוצבו בקנה מידה גדול לרוע המזל אבדו כל הדוגמאות שנוצרו בבירה עצמה, אך שרדו פסיפסים בכנסיות ס' לוקאס ב-פוקיס, במנזר נאה מוני שבאי כיוס ובמנזר דפני ליד אתונה (שלושתם סוף המאה ה-11), וכן תמונות הפסיפס (סוף המאה ה-12) שבכנסיות סיציליה הנורמאנית - צאפלו (CEFALU),

פאלרמו ומונריאל - שבוצעו ברובן ע"י אמנים ביזאנטים לפי הזמנתו של המלך רוג'ר ה-2 (שלט 1154-1122). סמוך לאותו זמן גם צוירו הפרסקות בכנסיות נרץ (Nerec), יוגוסלביה), נרדיצה (Neredica) ו-וולודימיר (Volodymyr) (רוסיה).

איור. מתחילת התקופה נשתמרו מספר ניכר של כתבי יד מעוטרים, כגון מדרשותיו של גרגוריוס נאזיאנוס (Nazianus). כיום בפריז). כמה מן המיניאטורות שבכתב יד זה קרובות ביותר לסגנון תמונות הפסיפס הגדולות. **"התחיה הקלאסית"**. בתקופת שלטונו של הקיסר קונסטאנטינוס VII פורפירוגניטוס (59-913), שהיה גם אמן, קמה כאילו לתחיה האמנות הקלאסית. כתבי יד המפורסמים של ספר תהילים הנמצא בפריז וספר יהושע (בצורת מגילה) שבספריה הוותיקן נעשו, כנראה, במישרין לפי המתכונות של המאות ה-6 וה-7, וסגנונם קרוב ביותר לצויר ההלניסטי. גם כמה כתבי יד בעלי תוכן חילוני מעידים על התפקיד החשוב שמלא חקר האמנות הקלאסית.

צויר: ביזאנטיון -

ישו פאנטוקראטור. תקרת הכנסייה ב-דאפני, יוון. מזה של הדמויות המשניות. רקע התמונה "טוהר", בדרך כלל, מכל נוף ובמקומו צויר רקע זהב נייטרלי.

אדריכלות:

בתקופה התיכונה נפוץ טיפוס כנסיה, בדרך כלל קטנה מאוד, המכונה בשמות כגון "צלב ריבועי", "צלב יווני" או "ביזאנטי - קלאסי". המקור, כנראה, בתקופה הביזאנטית המוקדמת. עם זאת, יש הסוברים שהצורה התפתחה מכנסית ה-נייאה (החדשה) שהוקמה בקונסטאנטינופול במחצית השנייה של המאה ה-9. צורת הבסיס של טיפוס זה היא צלב שווה זרועות נתון בתוך ריבוע. בקודקוד הצלב נמצא אפסיס, וכל אחד משני הריבועים שמצדיו מסתיים אף הוא באפסיס קטן. במרכז, מעל להצטלבות, מתרוממת כיפה על גבי "תוף" גבוה וארבע כיפות קטנות, נמוכות יותר, מכסות את הריבועים

שבפנינו. זרועות הצלב מקומרות בצורת חצי גליל ובכמה בנינים מכוסה גם הפרוזדור בכיפות קטנות.

בתקופה התיכונה זוכה גם החזית החיצונית לתשומת לב: הלבנים רבגוניות ומצטרפות לעיטור, המושפע אולי מהאמנות האיטלקית של מרכז אסיה.

בפנים הכנסייה, כמו בתקופה המוקדמת, מצופה החלק התחתון של הקירות בשיש צבעוני ומעליו ציורי קיר או פסיפסים ערוכים בסדר קבוע. (ראה פסיפס איור וציור). בו זמנית הוסיפו לבנות כנסיות מטיפוס הבאזיליקה, אם כי סידרם של הקישוטים נקבע גם כאן לפי אותם כללים חמורים.

מיבנים חילוניים. במאה ה-9 הוקם אולמו הראשי של ה"ארמון הקיסרי החדש" (נהרס) שהיה גם הוא דמוי באזיליקה. כאן עמדה שורה של שמונה עמודי שיש ירוק ושמונה עמודי שוהם אדום, לסירוגין.

רצפת חדר המיטות הקיסרי היתה עשויה רצועות שיש מבהיקות עם מדליון מרכזי. המחצית התחתונה של הכתלים כוסתה בלוחות זכוכית מרובת גווניים. מעליהם, על רקע זהב, היו דיוקנות פסיפס של בני משפחת הקיסר.

מהאדריכלות הביזנטית התיכונה נשתמרו ביוון כמה דוגמאות ובכללן קישוטי הקיר: כנסית לוקאס הקדוש בפוקיס (מתחילת המאה ה-11), מנזר ניאה מוני ב-כיוס (מאמצע המאה ה-11) ומנזר דפני שעל יד אתונה (מסוף המאה ה-11). כנסיות אלו הן צורות משנה של הכנסייה הקלאסית על בסיס של צלב.

במחוז קאפאדוקיה, שבמזרח מרכז טורקיה, נחצבו כנסיות זעירות מתוך סלעים, תוך חיקוי למבנים גדולים יותר שניבנו במישור באותו אזור.

(מן "השליחים הקדושים" בקונסטנטינופול, שנבנתה

במאות ה-11 וה-12) שבהן מגולפים נושאים מיתולוגיים, המשמשים עדות לתחיית הסגנון ההלניסטי. גם עבודות הנחושת הביזנטיות היו מפורסמות ומבוקשות באירופה - מה שמוכח ע"י דלתות ממוצא ביזנטי בכמה כנסיות באיטליה הדרומית.

פיסול:

הביזנטים המשיכו להסתייג מן הפיסול התלת מימדי. אבל בתחום התבליט יש לציין את קופסאות השנהב בידי באיטליה היתה הארכיטקטורה הביזנטית התיכונה גסה ופרובינציאלית בעיקרה. החריג בתחום זה הוא כנסיית סאן מארקו בונציה (מהמאה ה-11), שהיא העתק כנסיית יוסטיניאנוס. הפסיפסים שבה, שהם מן המאה ה-13, כוללים גם כמה יסודות מערביים.

עיצוב:

בתקופה התיכונה הגיעה ביזנטיון לרמה גבוהה, במיוחד בתחום הצורפות והאמייל. בקתדרלות רבות באירופה מצויות יצירות מופת של צלבים ותשמישי קדושה אחרים, וכן תכשיטים חילוניים. האוצר הגדול בכנסית ס' מארקו בונציה, שבא בחלקו משוד קונסטנטינופול במסע הצלב הרביעי (1204), כולל את "לוח הזהב" (Pala d'oro) המפורסם שעל גבי המזבח הראשי. דוגמאות נוספות הם הכתר של קונסטנטינוס IX "מונומאכוס" (כיום בבודאפשט) והחלק התחתון של כתר המלכים ההונגריים: "הכתר של אישטוואן הקדוש".

מקוריותם של אמני ביזנטיון ניכרת גם באופן שבו פיתחו את קישוטי האריגים, אע"פ שבענף זה, כמו באמייל, מתגלות השפעות מארצות המזרח הרחוק. מפורסמים במיוחד אריגי המשי המתארים אריות, גריפונים, נשרים ופילים בסדר הראלדי, כפי שעוצבו בבתי המלאכה המלכותיים.

* * * *

אדריכלות: האיטליה -

התקופה הפאטימית במצרים, 969 עד 1168.

עוד כששלטו הפאטימים בטוניסיה בלבד הקימו עיר מבצר בשם מאהדיה (נהרסה), שכללה חידוש אדריכלי: שער מונומנטאלי - מעין שער ניצחון - החורג מן החזית ונפתח אל חצר המסגד (921).

לאחר שהשתלטו על מצרים (969) הקימו בקהיר כמה מסגדים גדולים לפי התכנית המקובלת, כגון מסגד הכליף אל-אזהר (96-975, 49-1131; 92-1891) והמסגד של יורשו הכליף אל-חכים (1021-996).

תחילתו של הסגנון החדש, המצטיין בשילוב מגוון צורני, ניכר בשני בנינים קטנים דווקא: האחד, מסגד אל-ג'יווישי (1085) ובו צריח, אולם תפילה, חדרי אכסניה וביתן הקבר של מייסדו. השני, מסגד אל-אקמר (1125), שבו נראית ראשיתה של חזית רחוב מקושטת ביותר, הכוללת גומחות שונות ואפריזים של כתובות.

* * * *

כאן מופיע - אולי לראשונה - **הסטאלאקטיט** (בערבית **מוקארנאס**), עיבוד מיוחד של קיר הגומחות, שנהיה לאחד מיסודות סגנון האיטליה. יש הטוענים שהמוקאר-נאס פותח לראשונה במרכז אסיה ב-977 ויש הקובעים את תחילתו במרכז פרס ב-1085.

מיבנים חילוניים. בקהיר שרדו מימי הפאטימים גם שלושה שערים מונומנטאליים, הקבועים בין שני מגדלים כבדים בעלי צורות עגולות או מלבניות (1097-988).

כל ארמונות הפאטימים בקהיר נהרסו, אבל מושג על צורתם אפשר לקבל משרידי המבצר קלעת בני חאמאד באלג'יריה (הוקם 1015, נהרס 1152). המתחם כולל אזורי מגורים, מסגד וצריח מרובע. המענין בשרידים אלו הוא ההשפעה שהיתה להם, כנראה, על סגנון הבניה של הנורמאנים שכבשו את סיציליה מידי הפאטימים (71-1061).

אמנות ואדריכלות: המערב -

תקופת הרומאנסק, 1060 עד 1150.

עצם המונח רומאנסק מקורו במאה ה-19 כאשר נטבעו גם השמות לסגנונות כגון הלניזם, ביזאנטיון ורנסאנס. את הופעתו של הרומאנסק יש להבין כתולדה של מספר גורמים:

1. התחזקותה של תנועת הנזירות במערב במאה ה-10.
2. ניצניה הראשונים של יציבות מדינית, לאחר מאות שנים של אפלה שירדה על אירופה לאחר פלישת השבטים הגרמנים במאה ה-4 לספירה.
3. גידול דמוגרפי וכלכלי, שהביא אופטימיות לעתיד אירופה, בתום פלישות הויקינגים - 800-1000 - אחרוני השבטים הנוודים ששטפו והרסו את אשר נקלע בדרכם.

זכר לפלישות הויקינגים אפשר למצוא בבניי הרומאנסק המצטיינים במסיבות רבה; מסיבות הנובעת מהזיקה שהיתה בין הכנסייה והמבצר, כאשר שניהם שימשו כמסתור לאוכלוסיה הכפרית.

השם רומאנסק, המתיחס בראש ובראשונה לאדריכלות, מרמז על חידוש השימוש בשיטת הקמרונות הרומאים, אבל גם על "קיסרות רומא המערבית הקדושה" - למרות שלא היתה רומאית ולא קדושה.

הרומאנסק הוא המשכה של תחיית ההשכלה שתחילתה בשנת 800, בתקופת הקיסר קארל הגדול (שארלמייך) ובימי אוטו ה-1 ויורשיו. כמו בשתי תקופות אלו, הקרויות לעתים רומאנסק מוקדם, מתמזגים כאן יסודות ביזאנטיים עם יסודות מקומיים. אי לכך מקיפה אמנות הרומאנסק מגוון של סגנונות, בהתאם לתפוצתה הגיאוגרפית בין העמים השונים - למעט איטליה והבלקאן שהיו בשליטתה או תחת השפעתה הישירה של ביזאנטיון, השפעה שתביא לימים לתחייתה של האמנות הקלאסית הידועה בשם רנסאנס.

ציור:

שרידי ציורי הקיר שנותרו מראים על קירבה רבה בין הפיסול האדריכלי וציור הקיר. יש הטוענים שציורי הקיר היוו את המרכיב העיקרי בעיטור הכנסיות בתקופה זו בדומה למקובל בביזאנטיון, אלא שלרוע המזל לא נותרו מהם אלא שרידים מעטים.

איור. המשך סגנון האותיות שהיה מקובל מאז ימי המלכים הפראנקים (מרובינגים), עבור דרך האמנות הקארולינגית והאוטונית. תיאור הדמויות מושפע מאמנות ביזאנטיון, לעתים בצורה ישירה ולעתים מיד שנייה ושלישית.

פיסול:

הבטוי התלת מימדי זכה בתקופת הרומאנסק לתחיה, לאחר כ-600 שנות הזנחה. רוב הנושאים נלקחו מתחום הדת ותולדות הכנסייה. פיסול זה מצטיין בחופש הבעה שהוא בו זמנית מסוגן וסוער ונראה כמבקש התעלות הרוחנית. אין ספק שקיימת זיקה בין אמנות הפיסול המתעוררת לחיים חדשים ובין התבליט הביזאנטי, כמו גם עם העיטור המסולסל המאפיין את הסגנון הצפוני של האנגלו-סאכסים, הפראנקים, הויקינגים וכו'.

אדריכלות:

התחום הבולט יותר של סגנון הרומאנסק. סימניו הם השימוש בשיטות בניה רומאיות-ביזאנטיות: קשתות, קמרונות, חצאי גלילים וקמרונות צלב (חיבור שני חצאי גליל). באלו האחרונים נראית לעתים הדגשת קו החיבור בין הקמרונות ע"י אבן בולטת הקרויה גם "צלע" או "גיד" (באנגלית RIB). צורת הקשת מאפיינת גם את החלונות והדלתות (בד"כ קטנים) המלווים בעיטורים.

השימוש בשיטת הבניה הרומאית-ביזאנטית נובע מהזמנת בעלי מלאכה מאיטליה לבורגונדיה (צרפת), במטרה לעבור לבניה קשה (אבן ולבנים) במקום גגות העץ שנטו להתלקח כתוצאה מפגיעות ברקים. בשלהי הרומאנסק החלו הבנאים להשתמש גם בקשתות מחודדות, בהשפעת המגע עם אדריכלות האיסלאם בעת מסעי הצלב בארץ ישראל וספרד.

כנסיות הרומאנסק ממשיכות את מסורת תוכנית הבאזיליקה: אולם תווך ושני אולמות צדדיים (סיטראות). עתה נוספו גם גלריות, שמקורן ביזאנטי, שאיפשרו את הגבהת קירות האולם. בקצה האולם נקבע האפסיס וסביב מוקמה אכסדרת הליכה (AMBULATORIUM) שממנה נפתח זר אולמות שנבנו ע"י נדבנים (קאפלות). מבחוץ, משני צדי חזית הכניסה (חזית מערב), מוקמו מגדלים בסגנון המזכיר במקצת את הכנסיות הביזאנטיות המוקדמות, שנבנו בצפון סוריה.

בנינים עיקריים מתקופת הרומאנסק:

צרפת -

מנזר מונט ס' מישל, נורמנדי 1024 עד 1066 (MONT ST. MICHEL). כנסיות:

נוטר-דאם, רואן 1037 עד 1063 (ROUEN).

ס' מארטיין, טור (1050 ואילך).

ס' פואה, קונק 1052 עד (FOI, CONQUES) 1130.

ס' אטיין וס' טרינטה, קאן, נורמנדי 1062 עד 1081 (CAEN).

ס' מארטיין, לימוג' 1063 עד 1118.

ס' סרנין, טולוז 1077 עד 1118.

קלוני, בורגונדי 1077 עד 1130 (CLUNY).

המנזר וגם הכנסייה, שנהרסה בתחילת המאה ה-19, היו מהגדולים במערב בתקופתם.

ס' אטיין דה לה סיטה, פריגו 1100 עד 1150 (PERIGUEUX).

לה-מאדלין, ווזלאי, בורגונדי (VEZELAY).

ס' פייר, אנגולם 1105 עד 1128 (ANGOULEME).

ס' לאזאר, אוטון 1125 (AUTON), עם פסלים של גייזלברטוס (GISLEBERTUS).

נוטרדאם דה לה גראנד, פואטייה 1130 עד 1145.

אנגליה (סגנון "נורמאני") -

דורהאם 1093 עד 1133 (DURHAM).

וינצ'סטר 1079 ואילך (WINCHESTER).

גלאוצ'סטר 1089 (GLOUCESTER).

נורביץ' 1096 (NORWICH).

פטרבורו 1118 ואילך (PETERBOROUGH).

רוצ'סטר 1124 (ROCHESTER) מצודת לונדון.

איטליה -

קלעת נמרוד בגולן.
כרך מואב בעבר הירדן (KRAK DE CHEVALIER) הבופור
בלבנון (BEAUFORT).
כנסיות -
כנסית ס' אנה וחלק מכנסית הקבר בירושלים (1099 עד
1147).
הכנסיה בבירות שהיא מהבודדות בה ניכרת רוח
הגותיקה.

אמנים ואדריכלים מפורסמים מתקופת הרומאנסק:

Wiligelmo

ויליג'למו
פעיל בשנות ה-1100. נחשב למיסד אסכולת פיסול
הרומאנסק באיטליה. ידוע שעבד על תבליטים בכנסית
מודנה (MODENA). למרות שנמצאו עבודות דומות
מבחינה סגנונית בערים אחרות מחוץ למודנה, הסברה היא
שאין הן מעשה ידיו.
יש המיחסים את סגנונו לדרום צרפת ואילו אחרים לדרום
איטליה. כך או כך, נראה שאחד ממקורות ההשראה היו
ארונות הקבורה הקלאסיים העתיקים (סארקופאגוס).

Gislebertus

גזלברטוס

פעל 1115-1135.
שמו נמצא חקוק על אחד הפסלים בשערי כנסית ס' לאזאר
ב-אוטון (AUTUN). כמעט ואין ספק שביצע כאן גם את
רוב העיטורים האחרים, כולל 60 העמודים המגולפים
המצויים בכנסיה. היות ובני תקופתו אישרו לו לחתום את
שמו במקום בולט יחסית - מעשה נדיר באותם ימים - ניתן
להניח שהיה אמן מבוקש ונערץ ביותר.
מבחינה סגנונית נראה שלמד במנזר קלוני (CLUNY),
המרכז ממנו התפתחה אמנות הרומאנסק. יש הטוענים
שיש ליחס לו כמה מהתבליטים ששרדו במקום. כמו כן
הועלתה סברה שפעל בכנסית וזלאי (VEZELAY) וגם כאן
מיחסים לו מספר תבליטים. מכל מקום, הרמה הטכנית
והביטוי האמנותי מעידים שהגיע לאוטון - הסמוכה ל-
וזלאי - בהיותו בעל נסיון רב. אמנותו של גזלברטוס
השפיעה, קרוב לודאי, על רבים מבני תקופתו וכל שכן על
הדור הבא שיצר את האמנות הגותית.

Antelami Bendetto

אנטלאמי בנדטו

פעיל אחרי 1150.
הפסל החשוב ביותר באיטליה בתקופת שלהי הרומאנסק.
שמו מופיע, כנראה לראשונה, על תבליט "הורדת ישו
מהצלב" שבקתדרלת פארמה. עבודתו היותר חשובה:
תבליטים על דלתות בית הטבילה ב-פארמה (משנת 1146)
ויש סוברים שהיה גם אחראי לעיצובו והקמתו של הבניין.
מיחסים לו עוד כמה עבודות, כגון הפסלים המעטרים את
קתדרלת פירנצה וכנסית ס' אנדראה ב-וורצלי.
(FIDENZA.VRCELLI).
סגנונו שונה מאד מהמקובל באותה תקופה באיטליה:
דמויות מאורכות, טיפול בקפלי הבגד, ביטוי דרמטי ומעל
לכל תחושת התנועה והנטיה לטיבעיות (נאטוראליזם).
מסיבה זו נראה כאילו היה מקורב לפסלי אזור פרובאנס
שבדרום צרפת ויתכן שכאן למד את אומנותו.

בונציה וסביבתה הסגנון הוא ביזאנטי, כגון כנסיית ס'
מארקו משנת 976 ואילך, והלוח המרכזי של מזבח
PALA D'ORO העשוי אמיל.
בלומבארדיה נשמר משהו מהמסורת הרומית העתיקה
בערים, כגון:
מודנה 1099 עד 1184 (MODENA). עם פסלים של
ויליג'למו (WILIGELMO).
פארמה 2227 עד 1132 (PARMA), עם בית טבילה נפרד
ופסלים של בנדטו אנטלאמי (ANTELAMI).
כנסיות קרמונה 1129 עד 1342 (CREMONA).
ס' אמברוג'יו במילאנו היה בית תפילה נפרד.
בטוסקנה המסורת יותר שמרנית, כך למשל בפירנצה: בית
הטבילה שליד הקתדרלה, משנת 1054, שצורתו כמתומן
וכן כנסית ס' מיניאטו.
שילוב סגנון הרומאנסק עם הסגנון הארמני-ביזאנטי ניכר
ב-פיוזה בקתדרלה, 1063 עד למאה ה-13, ובית הטבילה
1152 עד 1278.

השפעת ביזאנטיון מתחזקת שוב ככל ששורדים דרומה:

מונטה קאסינו 1066 עד 1071.

כנסית ס' ניקולה ב-בארי 1087.

בסיציליה מתמוזג הרומאנסק לא רק עם סגנון ביזאנטיון,
אלא נוספים לו אלמנטים של האיטליה:

מונריאל 1161 עד 1189.

ס' קאטאלדו, פאלרמו 1161 (לשעבר בית כנסת עם כיפה
בסגנון מוסלמי).

תקופת הרומאנסק באיטליה, למעט הדרום, מצטיינת גם
בצמיחת מגדלים פרטיים כתוצאה מתחרות בין משפחות
האזרחים בערים כגון בולוניה, לוקה והמפורסמת ביותר:
העיררה סאן ג'מיניאנו.

גרמניה -

מיינץ 1036 עד 1137.

שפייר 1082 עד 1137 (SPYER).

כנסית מאריה לאך 1130 עד 1156 (LAACH).

בלגיה -

טורנאי 1100 עד 1200 (TOURNAI).

ספרד -

סאנטיאגו דה קומפוסטלה 1075 עד 1211. (מוקד עליה
לרגל ומסעי הצלב כנגד האיטליה בספרד).

חומות העיר אבילה 1090 עד 1300 (AVILA).

ארץ ישראל -

מבחינת הסגנון והתקופה שייכת האדריכלות המוקדמת
של ממלכת הצלבנים בארץ ישראל וסוריה לתקופת
הרומאנסק. כאן נראות לראשונה הקשתות המחודדות.
אבל גם כאשר אירופה כבר עברה לסגנון הגותי, התמידו
בארץ בסגנון הרומאנסק - למעט הקשתות המחודדות
בכנסיות - כנראה בגלל הלחץ המוסלמי הבלתי פוסק
שחייב התבצרות ומלחמה מתמדת.
מבצרים -

אולמות הצלבנים בעכו.

מצודות עתלית.

כוכב הרוחות בעמק הירדן (BELVOIR).

מונפור בגליל העליון (MONFORT).

* * * *

המאה השתים עשרה

1100 עד 1199

1105

עם ישראל: נפטר רש"י (65). גדול פרשני המקרא והתלמוד. השם המלא: ר' שלמה בן יצחק. נולד ונפטר בעיר טרואה, צרפת. בנעוריו למד בגרמניה בישיבות וורמס ומונץ (וורמייזא ומגנצא). בהיותו בן 25 חזר לעיר מולדתו. כאן נתמנה לרב העיר ויסד ישיבה שמשכה אליה תלמידים רבים. למחייתו עסק בגידול ענבים ובסחר יינות. רש"י חיבר פרוש לכל ספרי המקרא - למעט עזרא, נחמיה ודברי הימים - ולרוב מסכתות התלמוד הבבלי. בפרושו לתורה הביא גם הסבר מילולי (פשט) וגם דברי אגדה מן התלמוד והמדרש. בנוסף תרגם 3000 מילים לצרפתית ("לוז") ובכך סיפק חומר חשוב לחוקרי תולדותיה. היבט מיוחד בפרוש רש"י הוא שלעיתים הוא מודה שאינו יודע להסביר דבר מסוים.

בזכות פועלו נחשב רש"י לגדול הפרשנים וזכה לכינוי "פרשנדתא" דהיינו פרשן התורה שבכתב בהא הידיעה.

1108 ביזאנטיון - בהמונד חוזר מאנטיוכיה לדרום איטליה, פולש עם הנורמאנים לאפירוס (אלבניה) ומתקדם לעבר קונסטאנטינופול, אבל מובס ע"י הביזאנטים.

1113 **אדריכלות:**

איטליה - התחלת כנסיית פיזה, ע"י בוסכוטוס (Buschutus). נובוגרוד (רוסיה) - יסוד כנסיית ס' ניקולאס. מהדוגמאות הראשונות של כיפות "בצלים". צרפת - יסוד מנזר וכן כנסיית קלרוואו בראשות ס' ברנארד (1091-1153) בסגנון רומאנסק.

ציור: רוסיה -

הבתולה מ-וולאדימיר. מראשוני האיקונין בסגנון הביזאנטי.

פיסול:

גרמניה - תבליטי דלתות כנסיית הלדסהיים (ברונזה). דוגמא מוקדמת לתחילת האמנות בצפון אירופה.

1115 איטליה - פירנצה רפובליקה עצמאית.

1118

יוחנן II קומנוס קיסר ביזאנטיון, עד 1143. בנו של הקיסר אלקסיוס I. צימצם את הוצאות החצר. עשה את רוב שנותיו עם הצבא הקיסרי. ניסה לשוא לבטל את אחיזת ונציה על המסחר בממלכה. עצר את ההונגרים והסרבים מדרום לדאנובה (1120). חיסל סופית את הפצנגים (1122) בהמשך פעל יחד עם קיסר המערב כנגד רוג'ר II מלך הנורמאנים בדרום איטליה וסיציליה (1130). לאחר מכן הצליח לשחרר מידי הסלג'וקים מקצת המחוזות באסיה הקטנה. יוחנן נפטר כתוצאה מתאונת ציד.

ספרד - אלפונסו מלך אארגון (34-1004) כובש את סאראגוסה מידי המוסלמים.

חינוך: יסוד אוני' בולוניה, איטליה.

אדריכלות:

איטליה - יסוד כנסיית פיאצניטה. ספרד - השלמת כנסיית עולי הרגל סאנטיאגו דה קומפוסטלה (התחלה 1075). קונסטאנטינופול - הכנסייה הדרומית במנזר ישו פאנטוקראטור. דוגמא בולטת לסגנון התקופה הביזאנטית התיכונה.

1122

איטליה - **רוג'ר II** מלך הנורמאנים בסיציליה ובדרום איטליה, עד 1154. בתקופת שלטונו של רוג'ר II, החלה פריחת תרבות ביזאנטית-נורמאנית-מוסלמית, שהיתה מקור חיקוי וקנאה לכל אירופה. תרבות זו נמשכה עד סוף ימיו של פרדריך II, קיסר האימפריה הרומית-המערבית (1194-1250), שחונך בסיציליה ע"י אמו קונסטאנצה, בתו של רוג'ר II. לפריחה התרבותית בסיציליה, שהיתה במשך כ-125 שנה מקום מפגש למשכילים ערבים, יונים ולאטינים, נודעה השפעה עמוקה ביותר באירופה המערבית.

אדריכלות: סיציליה -

כנסיית ס' ג'ובאני דלי ארמיטי, פאלרמו (1132 ואילך). קתדרלת מונריאל, ליד פאלרמו (1174 עד 1189) כולל פסיפסים מעשי ידי אמנים ביזאנטיים. קתדרלת פאלרמו (1185 ואילך).

ספרות: נפטר **עומר כיאם** (74). משורר ומתמטיקאי פרסי. שמו המלא: אבו אל פתח עומר איבן איברהים אל חייאמי אן נישאבור. נודע בתקופתו ובארצו בזכות פועלו בתחום המדע. התפרסם בין דוברי השפה האנגלית כתוצאה מתרגום חופשי של שיריו "המרובעים" ע"י אדוארד פיטצ'ראלד (1859) ובהמשך לרוב שפות העולם (Omar Khayyam).

עומר כיאם למד ב-נישבור, ב-אלח וב-סמארקאנד. חיבר עבודה על נושא האלגברה, שהביאה להזמנתו לחצר השולטן הטורקמני מאליק שאח. כאן עסק בתצפיות אסטרונומיות במטרה לערוך תיקונים בלוח השנה המוסלמי. במקביל נצטוו להקים מצפה כוכבים ב-איספahan, ביחד עם אסטרונומים אחרים. לרוע המזל אבדו מרבית כתביו בפרוזה ולא נותרו מהם אלא קטעים בנושאי הפילוסופיה והגיאומטריה.

את התעניינותו במתמטיקה ובגיאומטריה יש להבין במסגרת האמונה המיסטית הניאו-פיתאגוראית, במאה ה-10 וה-11 בפרס וממזרח לה. לתופעה זו מיחסים גם את סגנון העיטור הגיאומטרי, שהגיע בתקופה זו לשיא פריחתו. "המרובעים" (ארבע שורות חרוזות) חוברו במקור למטרות וארועים שונים ומהווים כל אחד יחידה

בפני עצמה. אלה הפכו, בגירסתו של פיטצ'ראלד, למסכת אלגית בעלת אחידות רעיונית. במקור, כמו בתרגום מתגלה עומר כיאם כהוגה מעמיק המוטרד משאלת טיבם של המציאות, הנצח, ויחסו של האדם לאלוהים. לעיתים הוא מטיל ספק בחסותה של השכינה והחיים שלאחר המוות, לועג לבטחון שבאמונה ומוטרד מפגיעות האדם ובורותו. מעמדה זו בחר לשים את הדגש על ההנאה שביופים החולף של החיים הארציים ופשטות הטבע, גם אם אין אלה יכולים להפיג את המחשבות המעיקות על משמעות הקיום.

1139

עם ישראל: נפטר **משה אבן עזרא** (79). בן יעקב "הסלח". מגדולי משוררי "תור הזהב" בספרד. יליד גרנאדה. ממשפחה של פרשני המקרא, משוררים ופילוסופים, ביניהם אברהם אבן עזרא (1092-1167). בצעירותו התאהב בבת דודתו. לאחר שהנערה התחתנה עם אחר ביוזמת המשפחה, עזב את גרנאדה לצמיתות. משה אבן עזרא נודע היום בזכות פיוטי הסליחות (מכאן שמו "הסלח") הכלולים בתפילות יום כיפור של עדת יוצאי ספרד. כמו כן קיבץ סידרת שירי חול תחת השם "תרשיש". בנוסף חיבר מאמר בערבית על אמנות השירה (תורגם לעברית בשם "שירת ישראל"), הנחשב לאחד המקורות החשובים בתולדות השירה הנוצרית, המוסלמית והיהודית בספרד. בתחום ההגות כתב את הספר "ערוגת הבשם" העוסק בשאלות האדם ויחסו לאלוהים. אלא שרובו שאוב מרעיונותיהם של פילוסופים אחרים. משה אבן עזרא נפטר בהיותו כבן 63.

פיסול: איטליה -

"שלושת הנביאים". קתדרלת פרארה.

1140 **אדריכלות:**

איטליה - כנסית ס' מאריה ב-טראסטוורה, רומא - בסגנון רומאי עתיק. (עד 1148). צרפת - האב סוג'ה מתחיל את בניית "החזית המערבית" של כנסית ס' דני, המייצגת את המעבר לסגנון הגותי. (עד 1144).

1141

ספרות: נפטר **יהודה הלוי** (66). גדול משוררי "תור הזהב" בספרד. יליד טודלה שבצפון ספרד. בילדותו עדיין היתה רוב המדינה בידי המוסלמים, אבל כבר בהיותו בן 10 (1085) הופר האזור. טולדו, השער לדרום, נפלה בידי אלפונסו VI מלך קסטיליה. בסמוך לאחר מכן ירד דרומה לאזור המוסלמי. בגרנאדה פגש והתידד עם המשורר והפילוסוף משה אבן עזרא. משנת 1091 השתלטו על הדרום קנאי הדת, האלמוראבידים, מצפון אפריקה.

יהודה הלוי נדד בין ערי הדרום עד שהקנאות המוסלמית הבריחה אותו אל הקהילה היהודית בטולדו, שזכתה לחסות בית המלוכה. כאן עסק למחייתו ברפואה ובמסחר. לאחר שנרצח אחד

מידידיו, שהיה בשירות חצר המלוכה, ע"י קנאי נוצרי, בחר לחזור לדרום והשתקע בקורדובה (1008). נראה שלעת זו החל בחיבור שירי ציון, שהמפורסם ביניהם הוא "ציון הלא תשאליו". בהיותו כבן 65 החליט לעלות לארץ ישראל. כשהגיע לאלכסנדריה נתקבל בכבוד גדול. מכאן המשיך לקהיר, מקום בו נפטר כעבור מספר חודשים.

יהודה הלוי זכור בזכות 350 השירים שכתב וכן חיבורו הפילוסופי "ספר הכוזרי" שבו ביטא את דעותיו ביחס לשלוש הדתות: יהדות, איסלם ונצרות.

1142

דת: נפטר פייר **אבלאר** (63). מחשובי הגישה הסכולאסטית בנצרות, המייצגת את השאיפה לשלב את ההגות הרציונלית של יוון (אריסטו) עם הדת. אבלאר יליד פאריז. בהיותו בן 21 ייסד בית ספר משלו מחוץ לחומות. זכור גם בזכות פרשת אהבתו לתלמידתו בת ה-16, אלואיז, שנסתיימה בסרוסו ע"י שליחיו של דודה, אב כנסיית נוטרדאם. לאחר מכן פרשה אלואיז למנזר, אבל במשך תקופה ארוכה המשיכו השניים להתכתב. לימים פרסמו את מכתביהם הנחשבים ליצירת מופת. פרשה זו זכתה שתהא מונצחת בעשרות שירים, מחזות, אופרות ומחקרים. על-מנת להמריץ את תלמידיו למחשבה עצמית ואמונה דתית המיוסדת ע"י ההגיון, פירסם את חיבורו "סיק אט נון" ("הן ולא") בו מפורטות 158 בעיות שניתנו להן תשובות סותרות של אנשי הכנסייה בין אלה:

האם אלוהים כל יכול או לא?

האם גרוע יותר לחטוא בסתר מאשר בגלוי או לא?

האם חוטאים אנו לעיתים שלא במתכוון או לא?

האם מתרחשים דברים במקרה או לא?

אבלאר הוא רק אחד משורה ארוכה של פילוסופים ותיאולוגים שניסו לישב את סתירותיה הפנימים של הכנסייה, החל מתקופתו של קארל הגדול, בשנת 800 לערך (Abelard).

1143

מנואל I קומננוס קיסר ביזנטיון, עד 1180. בנו של יוחנן I והנסיכה ההונגרית אירנה. היה נשוי לקרובת משפחה של קונראד מלך גרמניה וקיסר המערב. את השנים הראשונות הקדיש למאבק הנורמאנים: מאבק שנסתיים בתבוסה מוחצת בדרום איטליה (1155). לאחר מכן פנה למזרח וכאן זכה להצלחה מסוימת כנגד הסלגיוקים והשליטים הצלבנים. בו זמנית הצליח להגדיל את השפעתו אצל ההונגרים והסרבים. בסופו של דבר הובס ע"י הסלגיוקים שהלכו והתעצמו (1176). מפלה זו מסמנת את סוף החלום לגרוש הטורקמנים מאסיה הקטנה (היום טורקיה).

1147

ארץ ישראל - מסע הצלב ה-2. בראשות **קונראד III** מלך גרמניה ו**לואי VII** "הצעיר" מלך

צרפת. (האב סוגיה מתמנה כממלא מקומו עד 1149). מסע זה, שהסתיים בכשלון בשערי דמשק, מסמן גם את תחילת שלטון הצלבנים על שטחי ביזאנטיון, שהתבטא בכיבוש האי קורפו והערים תבי וקורונתוס.

ספרד - שלטון האלמוהאדים עד 1212. סוף הפריחה התרבותית - "תור הזהב" - של דרום ספרד ובעיקר של היהדות, שנאלצה למלט נפשה לממלכות הנוצריות בצפון. האלמוהדים נוצחו ע"י מלך קסטיליה (1212). לאחר מכן (1238) נותרה רק נסיכות גרנאדה בראשות מושלים לבית נאסר, מצאצאי בית המלוכה הערבי של סאראגוסה.

חידושים:

הערבים בספרד מייצרים נייר. הסינים מגלים את אבק השריפה.

עיון: רוסיה -

מוסקבה מוזכרת לראשונה.

חינוך: צרפת - יסוד אוני פריז.

1150 אדריכלות ופיסול:

איטליה - בית הטבילה, פיזה - עוצב ע"י דיוטיסאלבי (Diotisalvi). החוף שונה לימים ברוח הגותיקה האיטלקית. בלגיה - אגן טבילה, ב-לייג.

גרמניה - מאריה לאך (LAACH). כנסית מנזר בסגנון הרומאנסק (עד 1160).

ספרד - פורטיקו דלה גלוריה - קתדרלת סאנטיאגו דה קומפוסטלה, צפון מערב ספרד - ע"י מאטיאו (עד 1188).

צרפת -

קתדרלת לאון (LAON). סגנון גותי מוקדם.

שער קתדרלת אוטון, ע"י גיזלברטוס.

פורטוגל - יסוד קתדרלת ליסבון.

נורבגיה - כנסית בורגונד. דוגמא בולטת לסגנון כנסיות העץ.

נפטר סוגיה (70). אבי סגנון הגותיקה אב מנזר ויועץ למלכי צרפת: לואי VI ולואי VII. היה אחראי לשיפוץ כנסית ס' דני (SAINT DENIS) בסגנון הנחשב לתחילתה של הגותיקה בארכיטקטורה. סוגיה נולד (1081) ליד פריז להורים עניים ממעמד האיכרים. בילדותו הראה סימני תבונה בלתי רגילה ועל כן הובא להתחנך במנזר ס' דני (הקדוש הלאומי ומקום קבורתם של רוב מלכי צרפת). כאן התידד עם נער בן גילו, לואי קפט (CAPET), שהוכתר לימים למלך צרפת לואי VI. כשמונה סוגיה למזכירו של אב המנזר יצא מספר פעמים לשליחויות דיפלומטיות בהן התרשם לטובה מניהולה התקין של הממלכה הנורמאנית, לעומת אי הסדר בצרפת. לימים, כאשר נבחר סוגיה לאב המנזר, עשה ככל יכולתו על-מנת לחזק את הסדר והמשמעת, למרות שהוא עצמו היה רחוק מהקנאות והקיצוניות המאפיינים את התקופה. מעשה זה הביא גם לברכתו של ברנארד, (לימים ס' ברנארד) אב המנזר והכנסייה בקלרוואו (CLAIRVAUX), יועץ האפיפיור ואחד המנהיגים הרוחניים החשובים באירופה (Suger).

מטרתו של סוגיה היתה לנצל את ההערכה לסי' דני והמנזר - אחד ממוקדי הפולחן החשובים בממלכה - כגורם מאחד בין משפחת המלך, האצילים והעם. ההזדמנות לישים מטרה זו נפלה לידיו כאשר פלש קיסר האימפריה הרומית הקדושה לצרפת. המלך, לואי VI, לאחר שנועץ עם סוגיה, יצא נגד הקיסר כשהוא נושא את דגלו של ס' דני, שנלקח במיוחד ממקומו הקבוע במנזר. כתוצאה מכך נקבצו אל המלך אצילים כה רבים עד שהקיסר נאלץ לסגת ללא קרב.

הווצרות הגותיקה: לאחר מותו של לואי VI (1137) והכתרתו של לואי VII, איבד סוגיה את מעמדו כיועץ המלך. בחמש השנים הבאות שוב הקדיש את מרבית זמנו לניהול רכוש מנזר ס' דני. הגידול בהכנסות איפשר לסוגיה לתקן את בניי המנזר. בהזדמנות זו הדגיש מספר אלמנטים ארכיטקטוניים חדשניים, שמקורם בתפיסה הדתית לפיה מתגלה הישות האלוהית באמצעות האור (סוגיה העריץ את הפילוסוף הניאו-פלאטוני האלמוני הידוע בפסבדונים דיוניסוס). מכאן גם הרעיון להגדלת חלונות הזכוכית והחדרת יותר אור לפני הכנסייה, כולל חלון "הורד" (ROSE), חלון עגול בחזית הבנין המזוהה עם הנצרות ובעיקר עם הבתולה מרים, אמו של ישו). לצורך זה הגביה את אולם התווך של הכנסייה מעל לאגפים הצדדיים וצמצם את רוחב הגלריות (גלריה = TRIFORIUM). הגבהת המרכז - מבלי להגביה את העמודים - חייבה את השימוש בקשתות מחודדות ואילו צמצום הגלריה חשף את מערכת הקשתות התומכת בגג, שהפכו לקשתות "דואות".

ב-1142 הסתבך המלך לואי VII ברוב עם משפחת דוכסי חבל שאמפיין, שהביא למלחמת אזרחים. התערבותו של סוגיה הביאה לחתימת חוזה שלום בכנסית ס' דני המשופצת אשר הדהימה את הנוכחים בעוצמת חידושיה. לאחר חתימת חוזה השלום דרש ס' ברנארד מלואי VII לצאת למסע הצלב ה-2 על-מנת לכפר על ההרג הרב שגרמה המלחמה. למרות התנגדותו של סוגיה, שחש לגורל הממלכה, יצא לואי VII לארץ ישראל בקיץ 1147. המסע, שהסתיים במפלה, היה כרוך גם בהוצאה גדולה שדילדלה את קופת המלוכה.

לפני צאתו למסע הצלב מינה המלך את סוגיה כממלא מקומו. בתפקיד זה הוכיח את כשרונו המינהלי: שיפור מערכת המיסוי, שמירה על היערות ודיכוי מרד של אצילים, שביקשו לסלק את המלך מכסאו ולהכתיר את אחיו תחתיו. בשלב זה סברו רבים שסוגיה עצמו מתכוון לרשת את המלוכה; סברה שנתבדתה עם שובו של המלך. סוגיה נפטר ממלריה בעת ההכנות למסע הצלב השלישי.

1152 פרדריק I "ברבארוסה" מלך גרמניה ואיטליה, קיסר המערב עד 1190. נאבק לשוא נגד השפעת האפיפיור על ממלכות המערב. לחם בדרום איטליה כנגד הנורמאנים (רוגר II) והביזאנטים (מנואל I). טבע במזרח אסיה הקטנה, כאשר ניסה לחצות נחל, בעת מסע הצלב השלישי. במאה ה-14 נפוצה האגדה שהוא ישן במצודה הקיסרית "קיפהאוזר" ושהוא עתיד להתעורר ולהביא ישועה לממלכה. במאה ה-19 הפך סמל לאיחוד גרמניה.

לאחד מגדולי הפוסקים ורוב בעלי התוספות היו תלמידיו, או תלמידי תלמידיו.

אלקסיוס II קומנוס קיסר ביזאנטיון, עד 1183. בנו של מנואל I, הוכתר בגיל 11. נרצח ביחד עם אמו (בתו של ריימונד נסיך אנטיוכיה), שמשלה בפועל ביחד עם יועצים וקרובי משפחה. אלקסיוס נתפס ועיניו נוקרו ע"י הפלג האנטי מערבי בחצר המלוכה. בשלב זה הגיע עזרה בראשות אנדרוניקוס קומנוס שנכנס לעיר, חיסל את המורדים, הרג את אביו הקיסר ולבסוף את הקיסר שהיה בן 14.

עם ישראל: צרפת - גרוש ראשון של יהודי הממלכה.

אנדרוניקוס I קומנוס קיסר ביזאנטיון, עד 1185. בן דודו של מנואל I קומנוס (שלט 80-1143). נמנה על מתנגדי העוצרת: מאריה בתו של ריימונד נסיך אנטיוכיה, אלמנתו הקאתולית של מנואל.

גייס צבא (1182) ונכנס לבירה בטענה שכל רצונו הוא לשמור על בטחונו של הקיסר הילד אלכסיוס II. מיד עם תפיסת השלטון פרצו מהומות אנטי מערביות שהסתיימו ברצח הזרים בעיר (בעיקר סוחרים מונציה וגנואה). בהמשך גרם לרצח העוצרת. לאחר מכן הוכתר כקיסר שותף עם אלכסיוס. אבל כעבור חודשיים חנק את הקיסר הנער למות. על-מנת לחזק את מעמדו נישא לאלמנת אלכסיוס: נסיכה בת 13 - זאת למרות היותו בן 65.

גישתו האנטי מערבית של אנדרוניקוס כמו גם רצח העוצרת היוו אמתלה מספקת לפלישת מלך הונגריה שבוז כמה ערי ספר. גרוע יותר, ווילאם II מלך הנורמאנים מדרום איטליה וסיציליה, פלש מהמערב, חצה את הבלקאנים והשתלט על סאלוניקי, העיר השניה בגודלה בממלכה. בשלב זה פרץ מרד בבירה ואנדרוניקוס נרצח ברחוב ע"י ההמון הזועם. במקומו הוכתר בן דודו איזאק II אנגילוס.

איזאק II אנגילוס קיסר ביזאנטיון, עד 1195. הוכתר במפתיע ע"י ההמון בחוצות הבירה, מיד לאחר רצח בן דודו הקיסר אנדרוניקוס I. מיד לאחר עלייתו לשלטון הצליח הצבא הביזאנטי להביס את הנורמאנים שסולקו מסאלוניקי ובהמשך מכל שטחי יוון. עם זאת לא הצליח להכניע מרידות של רומנים ובולגארים שהקימו אזורים עצמאיים כמו גם קפריסין שהפכה עצמאית תחת שלטון אחד מבני משפחת הקיסר (קומנוס). בשנה החמישית של שלטונו (1190) נאלץ לאפשר את מעבר מסע הצלב השלישי. איזאק סולק ע"י אחיו אלקסיוס III שהשליך אותו לכלא ניקר את עיניו. איזאק נפטר כעבור 9

חידושים: אוסטריה - אזור זאלצבורג מתפתח כמרכז לייצור מלח.

ספרות:
גרמניה - תחילת שירת המיניסינגר (זמרים נודדים) וחיבור האפוס "טריסטאן ואיזולדה" (MINNESINGER).
אנגליה - תחילת חיבור אגדת המלך ארתור ע"י מאלורי - מפמלית המלך הנרי II.

1163 אנגליה - הנרי II מסתכסך עם תומאס בקט, אב כנסיית קטנברי, בשאלת סמכותה הבלעדית של הכנסייה לדון את אנשיה ללא התערבות המערכת המשפטית החילונית. בקט נמלט לצרפת (1164) אבל משלים עם המלך וחוזר (1170).
חינוך: אנגליה - יסוד אוני' אוקספורד.

1167 **עם ישראל:** נפטר אברהם בן מאיר **איבן עזרא**. רב, מפרש המקרא, משורר ופילוסוף ניאוו-פלאטוניסט. נולד בטודלה (אמירות סאראגוסה) ממרכזי התרבות החשובים בזמנו. זכור בזכות פועלו כרב נודד בין הקהילות היהודיות המבודדות.

1168 מצרים: סאלח-א-דין תופס השלטון מידי הפאטימים. מיסד את שושלת האיובים, עד 1250.

1170 **דת:** אנגליה - נרצח אב הכנסייה **תומאס בקט** ע"י האבירים הנורמנים מפמלית המלך הנרי II. כעבור 3 שנים (1173) מועלה בקט לדרגת קדוש (פרשת תומאס בקט זכתה למספר גרסאות ספרותיות, ביניהן מחזה מאת ט.ס. אליוט).

אדריכלות:
איטליה - תחילת בנין המגדל הנטוי בפיוזה, בסגנון הרומאנסק. השלמת קתדרלת ורונה, התחלה 1139, בסגנון הרומאנסק. תחילת פעילותו של אמון הגותיקה האיטלקית בנדטו אנטלאמי (Benedetto Antelami).
סיציליה - קתדרלת מונריאל, שילוב סגנון רומאנסק ביזאנטי.
אנגליה -

אולם המקהלה, קתדרלת קאנטרברי, ע"י ווילאם מ-סאנס (צרפת). מבשר סגנון הגותיקה בבריטניה, עד 1184.
התחלת קתדרלת וולס.

חידושים: תחנות רוח ראשונות באירופה.

1171 **עם ישראל:** נפטר **'רבנו תם'**, ר' שמואל בן מאיר (71). נכדו של רש"י (בן בתו). תחילה פעל באזור שאמפיין כתעשיין יין ועסק גם בכספים. כאשר הצלבנים החריבו את ביתו (1147) עבר לעיר טרואה, שבה פעל סבו רש"י. מכאן ואילך נחשב

- שנים זמן קצר לאחר שחזר לכס הקיסרי בעזרת בנו אקלסיוס IV (ר' להלן).
- 1187** **ארץ ישראל** - סוף הממלכה הצלבנית הראשונה. נפילת ירושלים בידי סאלח א-דין, לאחר מפלת הצלבנים בקרב חטיין.
- 1189** תחילת מסע הצלב השלישי - עד 1193. יסוד מסדר הצלבנים "אבירי המקדש" (טמפלרים).
- 1195** **עם ישראל**: אנגליה - פרעות ורצח יהודים בעת הכתרת ריצ'רד I "לב הארי".
- חידושים**: איטליה - יציקת מטבעות כסף ראשונות בפירנצה ("פלורין").
- אדריכלות**: צרפת - תחילת בניין קתדרלת שארטור, מיצירות המופת של הגותיקה - עד 1260. איטליה - תחילת בנין הקתדרלה בסיינה, בסגנון הרומאנסק.
- 1191** מסע הצלב ה-3. **ריצ'רד** "לב הארי" כובש את קפריסין מידי הביזאנטים, בדרכו לארץ ישראל. **ארץ ישראל** - ריצ'רד "לב הארי" חותם חוזה שלום עם סאלח-א-דין המאפשר את הקמת הממלכה הצלבנית השנייה על מישור החוף מעכו
- * * * *
- המאה השלוש עשרה**
- 1200 עד 1299
- 1203** **אלקסיוס IV** קומנונוס, קיסר ביזאנטיון, עד 1204. בנו של איזאק II. 6 שנים לאחר שאביו סולק (1195) הגיע לגרמניה (1201), אל פיליפ נסיך סוואביה, בעלה של אחותו. הצטרף לפיליפ במסע הצלב IV והבטיח לצלבנים שאם יעלוהו לכס הקיסרות יממן מסע צלב למצרים ואת החזקתם של 500 אבירים בארץ ישראל ובנוסף יאחד את הכנסייה המזרחית עם אפיפיורות רומא. הצלבנים אמנם החזירו את אביו העיוור איזאק II לכס הקיסרות ביחד עם אלקסיוס, אבל התנהגות הצלבנים ונסיונו של אלקסיוס לממש את הבטחותיו הביאו למרד בראשות דוכס מורצופולוס שהוכתר כקיסר. אלקסיוס הוצא להורג ואביו איזאק II מת בכלא כעבור כמה ימים.
- 1204** מסע הצלב ה-4. קונסטאנטינופול בידי הצלבנים. ממלכה לטינית (קאתולית) ביוון, עד 1261. **אלקסיוס V** קומנונוס קיסר (דוכס מורצופולוס) שלט שלושה חודשים. היה נשוי לבתו של אלקסיוס III. ביטל את כל התחייבויות קודמו ודרש מהצלבנים (מסע הצלב IV) להסתלק ערכו בה הצלבנים מעשי שוד והרס שלא נודע מקונסטאנטינופול. הצלבנים צרו על העיר.
- עד יפו.
- עם ישראל**: מסעות **בנימין מטודלה**. השאיר עדויות מפורטות על המקומות הקדושים, המרחקים בין הערים, מספר התושבים והתנאים הכלכליים. החל דרכו בספרד, משם המשיך למארסיי, פיזה, רומא, קורפו, יוון, איסטנבול, קפריסין, ארץ ישראל, סוריה, נהרים ומצרים. תאור חויותיו משמש מקור הסטורי חשוב לתולדות ארץ ישראל וישובה בימי הביניים.
- אלקסיוס III** אנגילוס קיסר ביזאנטיון עד 1203. (אחיו של איזאק II). סולק ע"י אלקסיוס IV והצלבנים. (ר' להלן). ניסה לשוא לחזור לשלטון. נפטר במנזר לאחר 8 שנות נדודים (1211).
- רוסיה - **איגור** נסיך נובוגרוד עד 1202. זכור בזכות האפוס הקרוי על שמו (לימים אופרה מאת ברודין). בזמנו פשטו לממלכה שבטי הפולובצים (טורקמנים). אחיו נסיך קייב הנחיל להם מפלה קשה (1183). כעבור שנתיים יצא גם איגור לערבות דרום רוסיה במטרה לחסל אחת ולתמיד את הסכנה. אלא שהפעם ניצחו הפולובצים (1185): איגור נפל בשבי ושלושת בניו נהרגו. כעבור שנה הצליח להמלט ולחזור לממלכתו וכאן נפטר בהיותו כבן 72. פרשה זו הונצחה באפוס הרוסי "מסע איגור" (תרגום טשרניחובסקי).
- אלקסיוס** ברח כעבור 3 ימים. לאחר כיבוש העיר כמותם בעולם הנוצרי. בינתיים הגיע הקיסר אל חותנו (אלקסיוס III) אבל במקום מקלט נוקרו עיניו ובהמשך הוסגר לידי הצלבנים, שהוציאו אותו להורג (נזרק מראש אחד העמודים בעיר). הממלכה הלטינית שהוקמה על חורבות ביזאנטיות שלטה בעיקר על אזור קונסטאנטינופול ויוון. בשאר המחוזות גילו המושלים הביזאנטים התנגדות עזה ואף הקימו נסיכויות עצמאיות משלהם, החשובות ביניהן: מוריאה (הפלופונס), ניקיאה (מזרח אסיה הקטנה) ואפירוס (אזור אלבניה). הנשכרת העיקרית מנפילת ביזאנטיון היתה ונציה שתפסה את הנמלים והאיים היותר חשובים למסחר עם המזרח.
- עיור**: הולנד - יסוד העיר אמסטרדאם.
- חינוך**: איטליה - יסוד אוני' וינצנצה.
- עם ישראל**: **נפטר הרמב"ם** (69). רב ורופא. נודע בעולם, בשם מימונידס, כאחד ההוגים הפילוסופים היותר חשובים של זמנו. ניסה לגשר

- אדריכלות:**
בלגיה - קתדרלת בריסל. סגנון הגותיקה.
אנגליה - תחילת בניין קתדרלת סאליסבורי. סגנון הגותיקה.
ספרד - קתדרלת בורגוס. סגנון הגותיקה.
- דת:** איטליה - יסוד מסדרי הנזירות הדומיניקני והפראנסיסקני.
הפראנסיסקנים - "האחים האפורים" - יצאו מן הציבור על מנת להקדיש עצמם לעזרת מחוסרי בית, עניים וחולים. לשם כך היו עוברים בזוגות, ממקום למקום, על מנת לסייע לנזקקים.
הדומיניקנים - "האחים השחורים" - היו אנשי הטפה מאומנים ביסודיות על מנת למנוע את התחזקות הכפירה והפצתה. בקנאותם רדפו את החשודים וכאז כל מחשבה חופשית.
- חינוך:**
ספרד - יסוד אוני' סאלאמנקה.
איטליה - יסוד אוני' נאפולי.
- 1219** מסע הצלב החמישי. מתחיל בפלישה למצרים. נגמר ללא נכרעה, בחוזה שלום ל-8 שנים.
- 1220** המונגולים: גינגיס חאן כובש והורס את מרכז אסיה (טאשקנט, בוכארה, סמארקאנד ועוד), את צפון פרס (1221) ודרום מזרח רוסיה (1223). בריחה המונית של טורקמנים לאסיה הקטנה (טורקיה).
- 1228** **דת:** איטליה - פראנסיסקוס מ-אסיסי מוכרז כקדוש.
- 1229** מסע הצלב השישי. **פרדריק II** מלך גרמניה מקבל חזרה את ירושלים ל-10 שנים ללא מלחמה.
- חינוך:** צרפת - יסוד אוני' טולוז.
- 1230** **עיון:** גרמניה - יסוד העיר ברלין.
- 1235** **עם ישראל:** נפטרו - יהודה בן שלמה **אלחריזי** (49). משורר ומתרגם יהודי. נולד בספרד למשפחה שירדה מנכסיה. רוב ימיו נדד ממקום למקום, דרום צרפת P פרובאנס), מצרים, ארץ ישראל, סוריה ונהרים. עבודה ראשונה חשובה תרגום "מורה נבוכים" לרמב"ם - מצטיינת בצחות לשון, אבל אינה מדוייקת כזו של יריבו שמואל (1160-1230), בן משפחת המתרגמים איבן תיבון. תרגומו השני שהעסיקו 10 שנים: "מאקומות" (סיפור בחרוזים) של המשורר הערבי אלחריזי (פורסם 1218). בהמשך חיבר בעצמו את המקאמה "תכחימוני" בצורת דו שיח בין "חבר הקיני", אמן העורמה, החרוזה והאילתור ו"הימן
- בין הגישה הרציונלית, שמקורה ביוון העתיקה, לבין האמונה המסורתית.
הרמב"ם, רבי משה בן מיימון, נולד למשפחת רבנים מקורדובה. בהיותו בן 13 עזבה משפחתו את העיר ולאחר תקופת נדודים התיישבה (בהיותו בן 25 לערך), בפאס שבמרוקו. בשלב זה כבר רכש השכלה רחבה והחל לחבר פרוש למשנה בערבית וכן מאמרים על לוח השנה ("העיבור"), הפילוסופיה ("מילות הגיון") ובעית אנוסי האיטלאם ("איגרת שמד"). ממרוקו יצא מזרחה, לביקור בן 5 חודשים בארץ ישראל ולבסוף התיישב ופעל כרופא בקהיר.
בין חיבוריו היותר חשובים: "משנה תורה", המקיף את התורה שבעל פה כולה; "מורה נבוכים", בו הביע את הדיעה שהפילוסופיה והמדע עשויים להיות לעזר בחקר בעיות האמונה; "איגרת תימן" לחיזוק רוחם של יהודי תימן שסבלו מרדיף ות. "מאמר תחיית המתים" ועוד.
עמדותיו של הרמב"ם עוררו בשעתו מחלוקת גדולה בין הרבנים, כולל החרמת כתביו - מחלוקת הקיימת עד היום. (ע"ע הרמב"ן).
- 1207** יסוד האימפריה המונגולית בראשות **גינגיס חאן** (1162-1227). בהיותו בן 44 (1206) הוכתר לחאן של קבוצת שבטים מונגולים. מיד לאחר מכן הצליח לאחד תחת הנהגתו שבטים נוספים. במסעות המלחמה שלו ושל פיקודיו (1207-1227) הרחיב את תחומי ממלכתו מפקינג בצפון סין ועד לרוסיה במערב. כשנפטר, בגיל 65, חולקה האימפריה בין ארבעת בניו, שהמשיכו להרחיב את גבולותיהם בסיוע והנהגת הכח המרכזי במונגוליה.
- 1209** **דת:** פראנסיסקוס מאסיסי קובע את תקנות התנהגות של חסידיו (הפראנסיסקנים).
חינוך: אנגליה - יסוד אוני' קמברידג'.
- ספרות:** גוטפריד משטראסבורג מחבר גירסה ספרותית לאגדת "טריסטאן ואיזולדה".
- 1212** ספרד - המוסלמים מאבדים סופית את העליונות הצבאית.
אסיה - גינגיס חאן מתחיל בכיבוש סין.
יון - הונציאנים כובשים את האי כרתים.
- 1215** אנגליה - **ג'ון**, מלך אנגליה, חותם על מגילת "המאגנה קארטה", נחשבת לאבן יסוד ביחסי המלך ואזרחיו בבריטניה.
אסיה - גינגיס חאן כובש את פקינג ופונה מערבה, למרכז אסיה.
- חיידושים:** ספרד - תחילת גידול הכותנה.
עיון: אוסטריה - יסוד וינה.

- האזרחי" המייצג את המשורר עצמו. אלחריזי, חיבר גם 257 שירים קצרים המקובצים ב"ספר הענק".
- 1250** **חידושים:** איטליה - תחילת יציקת מטבעות זהב בפירנצה (מטבעות כסף ע"ע 1189).
- דת:** תחילת השימוש בעינויים ע"י האינקוויזיציה (נוסדה 1233).
- עיון:** פראג ושטוקהולם זוכות למעמד עיר.
- אדריכלות:** עם ישראל -
- בנין בית הכנסת בטולדו ספרד, וב-וורמיזא (וורמז), גרמניה.
- 1252** מצרים - תפיסת השלטון ע"י הממלוכים בראשות בייבראס (במקום האיובים), עד 1517.
- 1258** המונגולים כיבוש בגדאד מידי הסלג'וקים (הרס העיר ורצח התושבים). הסלג'וקים נמלטים לאסיה הקטנה (טורקיה). צאצאי בית עבאס מוצאים מקלט במצרים.
- 1259** נפטר **מנגקה** "החאן הגדול של המונגולים". מותו מחייב את "היורשים" להחזיר את כוחותיהם למרכז אסיה. המזרח התיכון ניצל מחורבן (ר' גם 1241). מכאן ועד העלם של יורשי ג'ינג'יס חאן, בזה אחר זה, מתחלקת האימפריה המונגולית למספר ממלכות: "החאן הגדול" במונגוליה וסין, עד 1368. חאנות "צאגאטאי" באפגניסטן, עד 1405. חאנות "שבטי הזהב" באזור היס הכספי, עד 1502. "חאן איל חאן" בפרס ובעירק, עד 1500.
- אדריכלות:** איטליה - בנין המנזר וכנסיית ס' פראנסיסקו ב-אסיסי.
- חינוך:** צרפת - איש הכנסייה רובר דה סורבון מייסד את המגמה לתאולוגיה באוני' פארוז (קרוייה היום על שמו).
- 1260** בייבארס מבס, ליד עין חרוד, יחידת פושטים מונגולים. ארוע זה, הנצחון הראשון כנגד המונגולים, משמש בדרך כלל לציון עצירת ההתקדמות דרומה למצרים ומזרחה לאסיה הקטנה (הסיבה "האמיתית", ר' מות החאן הגדול ב-1259).
- בייבארס** (1223-1277). שמו המלא אל-מאליק א-זאהיר או אל-טאהיר. שליט מצרים וסוריה מ-1260. נתפס ע"י המונגולים ונמכר כעבד למושלים האיובים של מצרים. בתום תקופת אימון שוחרר מעבדות ומונה כמפקד יחידת ממלוכים*. הצלחתו הראשונה של בייבארס היתה כאשר לכד את לואי ה-9 בעת מסע הצלב ה-7 במצרים (1250), המלך שוחרר תמורת כופר גדול). שנתיים לאחר מכן (1252) התמרדה קבוצת קצינים ממלוכים ורצחה את אחרון השליטים האיובים. הממלוכים
- המונגולים: כיבוש מוסקבה ואוקראינה (1240), דרום פולין והונגריה (1241). מערב אירופה ניצלה בגלל מותו של אוגאדי החאן "הגדול" (דצמבר) שגרם לשובם של כל היורשים לבסיסיהם דרך מזרח רוסיה (ר' 1259).
- ספרד - מלך קאסטיליה כובש את קורדובה מידי המוסלמים.
- רוסיה - **אלכסנדר** "נייבסקי", נער בן 16 (יליד 1220), נבחר כנסיך נובוגרוד, דהיינו מפקד הצבא. קבע, בלית ברירה, מדיניות של כניעה למונגולים ממזרח ואף סייע בידם להטיל מרותם על רוסיה. לעומת זאת הדף פלישה שבדית בקרב על נהר הנייבה (1240) מכאן שמו "נייבסקי". עצר את התקדמות אבירי "המסדר הטאוטוני" (גרמנים וליטאים) בקרב על האגם הקפוא (1242) ובכך שם קץ - לאחר מספר קרבות נוספים - ללחץ ממערב רוסיה. נבחר לנסיך קייב (1246) ולנסיך ולאדימיר (1252).
- לאחר מותו, בהיותו בן 43 (1263), שוב התפלגה הארץ לנסיכויות של מושלים מקומיים. נייבסקי הוכרז כקדוש מקומי (1381) ובכל רוסיה (1547). צאצאיו, ששלטו כנסיכי מוסקבה עד 1598, הם שאחדו מחדש את הממלכה.
- 1240** **עם ישראל:** צרפת - הויכוח המפורסם בין יהודים לנוצרים בפאריז. הנציג היהודי הרב משה קוצי. הויכוח מסתיים בשריפת התלמוד (1342).
- 1244** **ארץ ישראל** - טורקמנים שברחו מאימת המונגולים כובשים את ירושלים בסיוע האיובים במצרים.
- 1245** **דת:** ריב הסמכויות בין הכנסייה והקיסרות במערב. האפיפיור מדיח את פרדריק II, קיסר האימפריה הרומית המערבית הקדושה.
- 1249** מסע הצלב השביעי ברשות **לואי ה-9** "הקדוש" מלך צרפת (עד 1251).
- ספרות:** צרפת - "רומן הורד" היצירה הספרותית היותר מפורסמת בתחום שירת ימי הביניים. על הסופר לא ידוע אלא שמו - גיום דה לורי. כיום נותרו ב-300 כתבי יד. בין מקורות ההשפעה רואים את שירתו של אובידיוס "אלמנות האהבה" (מאה ראשונה לספריה) וכן אפוסים ביזאנטיים שהובאו למערב ע"י הצלבנים.

יכולתו בתחום הדיפלומטיה ותימרון זהיר של הצבא שברשותו.
 מרבית ההיסטוריונים סוברים שלמרות הצלחתו באיחוד ושיקום הממלכה, הותיר אחריו מורשת שהביאה גם לנפילתה. ראשית, ריכוז יתר של כוחות כנגד המערב והזנחת אסיה הקטנה, שהלכה ונכבשה על ידי הטורקים העותמאנים. שנית, "איחוד" הכנסיות, שגרם לפיצול בין האוכלוסיה האורתודוקסית והמדיניות הפרו-קאתולית של בית הקיסר.

בצד החיוב יש לזקוף לזכותו גם את שיקומה של ההשכלה הביזאנטית, כולל האוניברסיטה בקונסטנטינופול ובמקביל תחיית האמנות הביזאנטית בפעם השלישית והאחרונה.

1263 עם ישראל:

ספרד - הויכוח בברצלונה - בין הכמרים לרבנים. הנציג היהודי - הרמב"ן. פולין - הענקת מגילת זכויות ליהודים.

1264 סין - קובלאי חאן (1215-1294) נכדו של ג'ינגיס חאן, מייסד את השושלת המונגולית ("יואן").

עיון: סין -

בנייתה מחדש של פקינג כבירת האימפריה המונגולית.

1270 עם ישראל: נפטר הרמב"ן (76). רבי משה בין מימון. מגדולי רבני ספרד. כשפרצה המחלוקת בנושא כתבי הרמב"ם (1232) ניסה לפשר בין הצדדים והציע שהעיסוק בפילוסופיה (יוונית) יותר רק לבני גילים מתאימים, כפי שנעשה לאחר מכן ביחס לקבלה.

בהיותו בן 69 (1263) ייצג את יהודי קסטיליה בויכוח דת שהתקיים בברצלונה. לאחר שפירסם את גירסתו ב"ספר הויכוח" נאלץ להימלט (1267) מספרד מחשש למשפט הכנסיה ועלה לארץ ישראל. כאן מצא מצב ירוד ביותר, כתוצאה מפשיטת המונגולים. לאחר שהסדיר את ענייני קהילת ירושלים ויסד בה ישיבה (לפי המסורת ביכ"נ הרמב"ן ברובע היהודי), עבר לעכו וחי בה את שארית חייו.

הידוע והנפוץ מבין ספריו הוא פירוש לתורה, שהיה גם בין הראשונים שיצא לאור בדפוס (1480). כמו כן כתב פירוש ל"ספר הזוהר" הנחשב לאחר מספרי היסוד בקבלה. על נטייתו למיסטיקה וקבלה ניתן ללמוד גם מהפיוטים הרבים שחיבר.

1273 רודולף לבית האבסבורג קיסר המערב.

אדריכלות: איטליה -

בנין כנסיית ס' מאריה נובלה, פירנצה.

ספרות: גרמניה -

"לוהנגרין" - אפוס גרמני - ע"י מחבר אלמוני.

- בדומה לביזאנטים - לא העריכו במיוחד זכויות תורשתיות ונהגו לבחור יורש מבין מפקדיהם. עד מהרה הסתכסך בייבארס עם הממלוך השליט ונאלץ להמלט עם נאמניו לארץ ישראל. כאן הצטיין בקרב בעין חרוד, בו הובסה יחידת הפשיטה המונגולית שבזזה את הארץ (1260). הצלחה זו אפשרה לו לחזור למצרים, אבל תקוותו להתמנות מושל העיר חאלב התבדתה. אי לכך רצחו בייבארס ונאמניו את השליט וביבארס מונה במקומו.

על מנת לחזק את שלטונו חיסל גם את אחרוני הנסיכים האיובים בסוריה. לאחר מכן החל בהכנת מעוזי הצלבנים שבחלקם נפלו ללא קרב: עתלית, חיפה, קיסריה (1265), צפת (1266), יפו ואנטיוכיה בצפון סוריה (1268), המונפור ועוד מצודות בגליל (1271). במקביל התפנה לחסל את מעוזי כת ה"אסאסינים" בסוריה (מרכזי הכת בצפון עירק ופרס חוסלו ע"י המונגולים ב-1256). בייבארס נודע בזכות הצלחותיו מול המונגולים איתם נלחם ב-15 קרבות (המדובר בפלוגות סויר ולא בכח העיקרי). כמו כן נתן מקלט במצרים לכליפים צאצאי בית עבאס, שנמלטו מבגדד כאשר נכבשה (1258) ע"י המונגולים (העבאסים המשיכו לכהן כראשי התנועה הסונית של האיסלאם, עד לכיבוש העותמאני ב-1517).

ביבארס קיים קשרים דיפלומטים עם המלכים הנוצרים בדרום איטליה, סיציליה, אנגליה, ספרד ובעיקר קונסטנטינופול. לצורך רכישת עבדים להמשך קיומו של הצבא הממלוכי.

*הממלוכים. עבדים ששחררו ונהיו חיילים, נחשבו ליחידות העילית של המזרח התיכון. רובם היו טורקמנים מדרום רוסיה, ומיעוטם מאזורים אחרים, כולל הבלקנים ואפילו מערב אירופה. ידוע שלהחזקת צבא כזה נזקקו שליטי מצרים לכ-2000 עבדים לשנה. בנוסף לאומץ ליבם, גילו הממלוכים נאמנות מוחלטת לקוניהם-משחרריהם, אבל נאמנות זו היתה אישית. לאחר מותו של אדונם הרגישו חופשיים ככל שכיר חרב, זאת בנוסף לבוז המוחלט שרחשו לאוכלוסיה האזרחית.

*אסאסינים. מקור השם במילה "חשיש" ששימושו, לפי המסורת, היה מקובל בין חסידי הכת. המילה "אסאסן" הפכה לימים למושג נרדף לרוצח בשפות האירופאיות.

1261

ביזאנטיון - מיכאל VIII קיסר, עד 1282. הותיר אחריו שושלת (פאלאולוגוס) ששלטה יותר שנים מכל אלה שקדמו לה (193 שנים), עד לכיבוש העותמאני, בשנת 1453.

מוצאו של מיכאל VIII מכמה משפחות קיסרים (דוקאס, אנגלוס, קומנוס). תחילה תפס את הנסיכות הביזאנטית ניקיאה, באסיה הקטנה (1259), וכעבור שנתיים (1261) את קונסטנטינופול מידי הלאטינים, כל זאת בזכות

שנים. אנדרוניקוס זכור כיום בעיקר כמי שבתקופתו חל "תור הזהב" (השלישי) של תרבות ביזאנטיון. אנדרוניקוס נאלץ לפרוש למנזר בלחץ נכדו (אנדרוניקוס III) בהיותו בן 68. נפטר כעבור 4 שנים.

הטורקים - תחילת שלטון **אוסמאן I** בצפון מזרח אסיה הקטנה, מיסד האימפריה העותמאנית (אוסמאנית).

עם ישראל: גירוש יהודי אנגליה.

חידושים: איטליה - המצאת המשקפיים.

ארץ ישראל - כיבוש עכו ע"י הממלוכים ממצרים = סוף ממלכת הצלבנים. שוויץ - ראשית הקונפדרציה ההלווטית.

עם ישראל: נפטר **אברהם בן שמואל אבולעפיה** (50). רב ופילוסוף. יליד סארגוסה, ספרד. בהיותו בן 20 נסע לארץ ישראל והגיע לעכו (1260), בתקווה למצוא את עשרת השבטים, אבל בגלל המלחמה בין הממלוכים לצלבנים המשיך ליוון. כאן נשא לו אשה וכעבור מספר שנים עבר לאיטליה, שם לימד פילוסופיה בקאפואה שליד נאפולי.

בהיותו בן 31 (1271), חזר לספרד והשתקע בברצלונה. בשלב זה התנסה בחוויה נבואית לפיה ניתנה לו הוראה משמים ללכת לאפיפיור ולשכנעו להיטיב עם היהודים. באותה שנה החל ללמוד את "ספר יצירה" - אחד מספרי הקבלה הראשונים שפורש ע"י ר' סעדיה גאון (942-882). במקביל החל ללמוד את ספר "מורה נבוכים" של הרמב"ם לפי שיטה מיוחדת המבוססת על הקבלה, למרות הריחוק שבין השניים.

בשנת 1274 חזר ליוון, וכעבור 4 שנים (1279) לאיטליה. כשהודיע שבכוונתו לפגוש את האפיפיור הושם בכלא וניתנה הוראה להעלותו על המוקד, אבל ניצל היות והאפיפיור נפטר לפתע. לאחר שחרורו, כעבור חודש, נסע לסיציליה, מקום בו נאספו אליו תלמידים רבים. פעילותו עוררה את חמתם של הרבנים והמקובלים, שראו בו נביא שקר. סוברים שמצא מותו בפרעות שהיו בתקופה זו בדרום איטליה וסיציליה.

1294 אדריכלות: איטליה -

תחילת בניית הקאתדרלה ("דואומו") בפירנצה, ע"י **ארנולפו די קאמביו** (Cambio) - תלמידו של **ניקולה פיזאנו**. בן דורו של **צימאבואה**.

1295 דת: נפטר אב הכנסיה **רוג'ר בייקון** (81). נחשב לראשון הדוגלים בעקרון החקירה המדעית.

1297 צרפת - לואי IX המלך מוכרז כקדוש = ס' לואי. **חינוך:** יסוד אוני' רומא.

"החליץ מהמליך", אגדה שמקורה כנראה בארוע אמיתי בגרמניה.

חינוך:

צרפת - יסוד אוני' מונפלייה.
פורטוגל - יסוד אוני' ליסבון.

1290

מסעות: מרקו פולו מגיע לסין.

מרקו פולו (1254-1324). בן למשפחת סוחרים מוונציה, שהיו בקשרים עם חצר החאנים המונגולים. בהיותו כבן 17 הצטרף לשני אחיו במסעם למזרח, לחצר החאן המונגולי הגדול קובלאי חאן, שם נשאר כ-16 שנים. לדבריו גרם הנאה רבה לשומעיו בסיפורים על ארצות רחוקות (דיבר טורקמנית) וכן נשלח, לדבריו, למשימות פיקוח ממלכתיות.

בשנת 1290 נשלחו האחים פולו כמלווים לנסיכה מונגולית לחצר החאן בפרס. המסע יצא מסין בצי של 14 ספינות ומשמר של 600 איש. מפרס המשיכו דרכם דרך אסיה הקטנה, מקום בו נשדד כל רכושם, עד הגיעם לקונסטאנטינופול ומשם לונציה (1295) להפתעת בני משפחתם ומכריהם, שהיו בטוחים שאבדו לבלי שוב.

כעבור שנתיים (1297) פירסם בוונציה את ספר "המסעות". לאחר כיבוש קונסטאנטינופול וניתוק הקשר עם המזרח נחשב הספר במשך דורות רבים לעלילה דמיונית.

דת: איטליה - נפטר תומס **אקווינאס** (49). מגדולי התיאולוגים בזמנו. נולד למשפחת אצילים מ-אקווינו. התחנך במנזר ולאחר מכן באוני' נאפולי. בגיל 17 הצטרף למסדר הנזירים הדומיניקנים, בניגוד לרצון הוריו. לאחר שנאלץ להישאר בטירת הוריו שנתיים, ברח לפאריז על מנת לסיים את לימודיו. בהמשך לימד פילוסופיה בפאריז, ברומא ובנאפולי - לפי גישה הגורסת שיש להשתמש בשיטה הראציונלית של אריסטו על מנת לאמת את ערכי האמונה, בניגוד לגישה המקובלת שהתבססה על תפיסות ניו אפלטוניות (Aquinas).

1274

1282

אנדרוניקוס II קיסר ביזאנטיון, עד 1328. בנו של מיכאל VIII פאלאולוגוס. בזמנו אבדו לביזאנטיון שטחים רבים באסיה הקטנה שנפלו בידי הטורקים העותמאנים ואילו במערב עלה כחם של הסרבים. בשנת 1300 גייס שכירי חרב קאטאלונים (ספרדים) על-מנת להלחם בעותמאנים, אולם עד מהרה התברר שהיה זה מקח טעות, כאשר החלו לבזוז את הערים היווניות במקום להלחם בטורקים. כמו כן גשה כאשר תמך בגנואה במאבקה נגד ונציה וכתוצאה מכך נחשפו חופי הממלכה לפשיטות הצי הונציאני.

אנדרוניקוס נאלץ לפרוש למנזר בלחץ נכדו (אנדרוניקוס III) בהיותו בן 68. נפטר כעבור 4

אמנות ואדריכלות: האיסלאם -

הסלג'וקים בבגדאד, עד הריסתה ע"י המונגולים 1055 עד 1258.

הסלג'וקים ושאר השבטים הטורקמנים שנלוו אליהם הביאו מארצות מוצאם חידושים רבים באדריכלות הארצות שהיו תחת שלטונם: אירן, עירק, סוריה, אנאטוליה והודו.

בתקופה זו נוספו למסגד שלושה יסודות שיצרו את המראה "האירני" -

1. **הביתן**, שמקורו בתרבות פרס הסאסאנית, בה שימש לטקסי פולחן האש. באדריכלות האיסלאמית הוא מופיע לראשונה כביתן הקבר של איסמאעיל (בערך 907) בבוכארה.

2. **ה"איוואן"** (בערבית "ליוואן"): מעין שער מקומר, הנפתח אל החצר. שמקורו בארמון הסאסאני הגדול שב-קטסיפון (ליד בגדאד), בו היו בשעתו שני איוואנים, זה מול זה, משני עבריה של חצר גדולה. באדריכלות הסלג'וקית-איסלאמית הוא מופיע לראשונה בארמון המושלים מן המאה ה-11, ב-לאשכאר באזאר

* * * * *

אדריכלות: האיסלאם -

הממלוכים במצרים, ארץ ישראל בסוריה 1250 עד 1517.

בתקופה זו נמשכת בנייתם של המסגדים מן הטיפוס ה"ערבי" המסורתי ושל מדרסות - בדומה לסגנון הסלג'וקי - בעלות ארבעת הליוואנים, שבנייתן החלה במצרים בימי צאלח א-דין. התכנון מתאפיין בהתחלפות התפקידים: המסגד משמש כמדרסה, והמדרסה משמשת כמסגד. כמו כן נוסף, בדרך כלל, בנין קבר (מוסולאום) עטור כיפה, סמוך לליוואן הראשי ולעיתים גם בריכת מים ובית ספר לנערים. כך למשל בבנין הקבר והמדרסה של קאית בי (1472-74). בכל הבנינים מובלטים המרכיבים השונים כגון הכיפות הגדולות, הצריחים המתורוממים מפניו הבנין, הקירות החיצוניים שבנות-שכבות של אבן צהבהבה ואדמדמה לסירוגין, חלונות גבוהים ומחודדים ושערי כניסה מונומנטליים.

פרט אופייני נוסף לתקופה הוא עיבוד של אבני הקשתות בצורות "ציוריות", כפי אפשר למצוא בקברי השולטנים ומשפחותיהם בסביבת קהיר.

בפנים הבנין צומצמו הליוואנים הצדדיים לעיתים עד לגודל של גומחות, תוך הדגשת הליוואן המרכזי, המשמש כמסגד. הקיר הפונה למכה (קיבלה) מצופה פסיפס שיש בצבעים שונים; המיחראב והמינבאר (בימת הדרשן) עשויים שיש; הרצפות מכוסות פסיפס שיש עשיר.

ארץ ישראל - לאחר גרוש הצלבנים, למעט מעכו, החל

בייבארס במספר פעולות שקבעו, לפחות חלקית, את דמותה בדורות הבאים. לצורך שליטה בשטח שבין מצרים לדמשק ארגן רשת תחנות להעברת ידיעות ע"י סוסים, יונים ומשואות. רעיון זה, שמקורו בממלכה המונגולית, הביא לבניית חאנים וגשרים לאורך כמה מסלולים - מהם שרדו הגשר ליד יבנה והגשר בין לוד לרמלה. כמו כן בנה את המסגד בלוד מאבנים שנלקחו מכנסיית ס' ג'ורג' הסמוכה (היום בנין כפול: מסגד וכנסייה). ליד ליפתא

באפגניסטאן. במסגד זוארה (1135) כבר נראים ארבעה איוואנים בארבע צלעות החצר.

3. **ה"צריח"** (מינארט). צריחים נבנו בסמוך למסגדים מאז תחילת האיסלאם, אבל לצריח הסלג'וקי סגנון מיוחד במינו. צריח זה - העומד בצד הבנין, או לעיתים קרובות בפני עצמו, הוא גבוה, מעוגל, מתחדד בהדרגה ומצופה מבחוץ לבנים הערוכות לפי דוגמאות שונות.

המדרסה והחאן. שני טיפוסים בנין חדשים, שפותחו בימיו של אלף ארסלאן (שלט 72-1063). הראשון, נועד לחזק את תורת האיסלאם. השני, שימש אמצעי הגנה לתנועת המסחר ברחבי הממלכה. לכן מוקמו במרחק שלא עלה על יום הליכה של שירה. שני טיפוסים הבנין היו בתחילה דומים למדי: בנין מלבני בן קומה או שתיים עם חדרים הנפתחים לחצר מרכזית. החאן, ראוי לציין, אינו שונה בהרבה מה"ריבאט" (מעין מנזר מבוצר) ויתכן שמכאן מקורו.

הביצורים, שהוקמו בארץ ישראל ובסוריה לצרכי מלחמה בצלבנים, גם הם חידוש בולט מתקופה זו.

בכניסה לירושלים בנה את חאן אל טאהיר (תוארו של

בייבארס) ואת ה-ריבאט ליד שער "המשגיח" ממערב להר הבית, שהושלם על ידי אחד מפיקודיו, אל-דין אל-בציר. בו זמנית פירק עד היסוד את כל מבצריהם ועריהם של הצלבנים לאורך החורף (יפו, קיסריה, עתלית, חיפה וכו'), כולל סילוק האבנים על מנת למנוע כל סיכוי לשיקומה של ממלכה צלבנית.

גם הממלוכים שאחריו הוסיפו לבנות בארץ ישראל ביניהם: אל-מאנצור קלאון (1279-1290), שהקים בירושלים את ריבאט אל-מנצור (סמוך לריבאט אל-דין אל-בציר) וכן את המסגד ליד הכניסה לכנסיית הקבר.

אחד הבונים הגדולים בארץ היה בנו של קלאון, אל-מליכ אל-אנצאר מחמד (שלט 42-1310), שהוגלה פעמיים לכרך מואב (1294, 1329). שליט זה בנה את הקשתות מצפון לכיפת הסלע (מאזני יום הדין) ואת הסטואה ממערב לרחבה. כמו כן ציפה מחדש את כיפת הסלע בעלי זהב (שיפוץ אחרון 1967). בחברון בנה את הכיפות מעל לבור היורד אל קברי האבות במערת המכפלה ואת המסגד הלבן והצריח המרובע ברמלה (1318). גם פיקודיו של אל-אנצאר מחמד הרבו לבנות בארץ, ביניהם -

תנכו אל-ארשפי אל-נאצר: שער מעבדי הכותנה (שוק הכותנה) בכניסה להר הבית ממערב, הצריח מעל לשער השלשלת ומתקן לרחיצת ידיים ורגליים בטרם תפילה מדרום לכיפת הסלע ("הכוס").

סאנגאר אל-ג'אולי: מסגד בצמוד למערת המכפלה (צמוד לבנין העתיק של הורדוס), המדרסות בצפון רחבת הר הבית בירושלים. בתקופה זו נבנו גם המסגדים אל-גמע אל-אחד בצפת וחאן אל-אחמאר בבית שאן.

בנינים עיקריים של הממלוכים בירושלים בשנים 1360 עד 1400: הצריח מצפון לרחבת הר הבית (1368); המדרסות שממערב להר הבית: חואתניה ליד שער הברזל (1354) וכן ארגוניה (1358), טאזיה (1360), טשתמוריה (1386) ובית

נקברה בסמוך, אלא שאין יודעים מי היא או מה תאריך הקמת הבנין (יש סברה שהיתה פליטת מסעותיו של טימור-לאנג). כמו כן נבנו קברי שייחים וקדושים בכל רחבי הארץ (אכזיב, יבנה, ועוד).
מושראביה. בסוף התקופה, בסמוך לכיבוש העותמאני (1517), מופיעים בכל רחבי המזרח המוסלמי חלונות בולטים (בגרמנית ארקר) הסגורים שבבכה כדי לאפשר לנשום להשקיף לרחוב בלא להיראות.

* * * *

המאה הארבע עשרה

1300 עד 1399

ובין הפלוסופיה הניאו-פלאטונית, כמו גם השימוש בסמלים - מהם גיאומטריים - המרמז על השפעה ניאו-פיתאגוראית שהיא עצמה משולבת בניאו-פלאטוניזם.
 אחת השאלות העיקריות בקבלה היא כיצד ברא אלוהים (האין סוף) את העולם. לפי תורת הקבלה, אלוהים "צמצם" את עצמו כדי לעשות מקום לעולם. לאחר מכן "הוציא" מתוך עצמו "עשר ספירות" שבאמצעותן יצר את העולם, שהוא מושל בו. הספירות מחוברות זו לזו כמו "להבה לפתיל" ולכל אחת תפקיד מיוחד. השמות הנפוצים של הספירות:

1. "כתר".
2. "חוכמה".
3. "בינה".
4. "גדולה" או "חסד".
5. "גבורה" או "דין".
6. "תפארת" או "רחמים".
7. "נצח".
8. "הוד".
9. "צדק".
10. "מלכות" או "עטרת".

הספרות מחוברות לקבוצות בפני עצמן והן מתוארות בצורות שונות כגון: עיגולים, עץ, גוף האדם ועוד. מהספירה החמישית, "הגבורה", יוצאים כוחות הרע, "הסטרא אחרא" (הצד האחר), שהוא השטן. כאשר עושה האדם מעשים טובים עולים אלו, באמצעות הספרות, לאלוהים והוא מטיב באמצעותן לאדם. אבל כאשר גוברים החטאים מתעצמת "הגבורה" והרשע בעולם. תפקיד האדם "לתקן" הרע ע"י מעשים טובים ובטוהר פנימי.

גלגול נשמות: גוף האדם הוא מעטפת הנשמה החוזרת לאחר המות למקורה - האלוהים. נשמה שלא מילאה תפקידה חוזרת שוב לעולם עד שהיא מצליחה במשימתה.

1309 גלות בבל של הכנסייה עד 1377 אבל אז ארע "הפיצול הגדול" (ר' "הפיצול הגדול" 1378).

1321 ספרות: נפטר **דאנטה אלגיירי** (61). מגדולי המשוררים בכל הזדורות. יליד פירנצה. מחבר

ספר עממי להוראת הקוראן - כולם ברח' השלשלת ובסמוך לטולוניה ופנריה. בנוסף נבנו חאן אל-שולטן במרכז ירושלים (1386) ובימת קוראים לתפילה בכיפת הסלע (1390, "ריכה"). בשלהי התקופה הממלוכית הוקמו בירושלים בניינים רבים עבור יוצאי מחוזות שונים, כגון המוגרבים, הפרסים, העירקים וכו', ביניהם בולט בנין ה-עותמאניה (1436) שנבנה בתרומה של שליטי טורקיה, ובנין קלאנדריה שנבנה על ידי גבירה בשם טושניק, שאף

1301 הטורקים בראשות בית עותמאן (אוסמאן) משתלטים על הערים בורסה (1324), ניקיאה (1331) וניקומדיה (1337).
 בשלב זה נתקפו הקיסרים הביזאנטיים בחרדה. אי לכך **גייסו** שכירים מספרד, שגרמו בסופו של דבר יותר נזק מתועלת.

1305 דת: "גלות בבל" של הכנסייה. מלך צרפת מגלה את האפיפיור מרומא לאביניון (דרום צרפת).
עם ישראל: נפטר **משה מליאון** "שם טוב" (55). מחבר "ספר הזוהר". יליד ליאון, ספרד. מעט ידוע על חייו. עד גיל 40 חי בגואדלחרה שהייתה מרכז לימודי הקבלה בספרד. לאחר מכן הרבה לנסוע, עד שהשתקע בעיר אווילה.

בעת נסיעה לוואלאדוליד פגש את יצחק בן שמואל מעכו, גם הוא חוקר הקבלה, וטען בפניו שמצוי אצלו העתק עתיק של "ספר הזוהר", שנכתב לפי המסורת, ע"י שמעון בן יוחאי. לרוע המזל נפטר משה מליאון בטרם מסר את הספר. לאחר מכן טענה אלמנתו ש"ספר הזוהר" חובר ע"י בעלה, משה מליאון, עצמו. עמדה זו מצאה בימינו חיזוק במחקריו של גרשום שלום.

חשיבותו של "ספר הזוהר" נובעת מהשפעתו הרבה, כמו כל התפיסה המיסטית, על "המקובלים" השואפים למצוא תשובה לשאלות כגון כיצד נברא האדם, היחס בין בין האדם לאלוהים, מטרת קיום האדם ועוד. רוב החוקרים סוברים שמקור העיסוק בשאלות אלו עתיק ביותר ורואים בו עקבות של אמונות הודו, פרס ובבל.

כל שיטות הקבלה המאוחרות מבוססות על "ספר הזוהר", שהגיע לקהילות ישראל לאחר גרוש ספרד (1492). בשלב זה הפכה צפת למרכז החשוב ביותר של המקובלים ובראשם האר"י (ר' יצחק לוריא). אבל קיימת הוראה שאל לו לאדם לעסוק בלימוד הקבלה (הנסתר) עד הגיעו לגיל 40 ועד שלמד את חכמת "הניגלה" כלומר התלמוד וכו'.

במאה העשרים הייתה הקבלה נושא למחקר מד - בין השאר ע"י גרשום שלום - ונכתבו ספרים רבים המסבירים את שיטותיה והמשווים אותה לתורות מסתורין אחרות.

ניתן למצוא זיקה בין תפיסת הספרות בקבלה

- ועוד רבים אחרים (שליש עד מחצית אוכלוסית אירופה) מהווה נקודת מפנה בתולדות התרבות והאמנות. המגיפה היכתה בארצות האיסלם פרס ועירק שנחרבו עוד קודם לכן ע"י המונגולים. המרכזים העירוניים בסוריה, א"י ומצרים, שנפגעו קשות, חדלו מלהוות גורם של ממש בהסטוריה העולמית עד למאה ה-20. המגיפה מסמנת גם את חורבנה הדמוגרפי ועד מהרה גם המדיני של ביזאנטיון - חורבן שלא פסח על מדינות הבלקאן שהיו עדיין בהתהוותן. את מיקומה של ביזאנטיון תחליף מעתה אימפריה טורקמנית (טורקיה העותמנית) שתפשט ללא מעצור מהונגריה ואוקראינה בצפון עד גבול פרס במזרח ואלג'יריה במערב.
- באירופה המערבית מסמנת המגיפה את סופה של ההתפתחות שנמשכה ברציפות מאז ימי קארל הגדול. כך למשל, אפשר לראות את דעיכתה המהירה של הספנות הנוציאנית בגין אובדן יורדי הים. אבל לעומת החורבן הגדול, אפשר לראות מכאן ואילך את התפתחותו של המערב מכל הבחינות האפשריות: כלכלית, דמוגרפית, אמנותית וכו'.
- ילדי הדור שלאחר המגפה הם שיצרו את תקופת הרנסאנס באמנות.**
- 1354** ביזאנטיון - גליפולי בידי העותמאנים.
- 1356** מלחמת 100 השנים - הצרפתים מובסים ע"י האנגלים בקרב פואטייה.
- חידושים:** צרפת - יציקת מטבעות הפראנק הראשונות.
- חינוך:** יסוד אוני' סיינה, איטליה.
- 1359 אדריכלות:**
- ספרד - ארמון **אלהאמברה** (בערבית אל חאמרה = האדום) מבצר שליטי נסיכות גראנאדה (תחילת הבניה 1333). נבנה כנראה על יסודות בית, שעמד כאן משנת 1060 לערך. הארמון הוא השריד היחיד לסגנונם של השליטים לבית נאסר בספרד ונחשב לאחד הבנינים המרשימים בעולם. אוסטריה - התחלת בניית כנסיית ס' סטיפן בווינה. סגנון גותי מאוחר.
- ספרות:** אנגליה - "סר גוביין והאביר הירוק". מבשר את תחילת אפוס "המלך ארתור". (ע"ע 1485).
- 1361** ביזאנטיון - אדריאנופוליס בידי העותמאנים. (היום אדירנה, טורקיה).
- 1363 טימור לאנג** (1336-1405): תחילת הכיבושים במרכז אסיה (ידוע גם בשם טימור או טאמרלאן), מצאצאיו של גיינגס חאן (דור חמישי). כובש זה, שיצא מהעיר סאמארקאנד, הרס כמעט לחלוטין את כל האזורים שנפלו בידי: מרכז אסיה,
- "הקומדיה האלוהית" (1314). ביצירה זו מוזכרים גם בני תקופתו ביניהם האמנים צ'מאבואה, דוצ'ו וג'וטו איש פירנצה (1276-1337).
- 1325** רוסיה - **איבן I** מסלק את המונגולים ממוסקבה.
- 1328** איטליה - תחילת בית גונזאגה ב-מאנטובה. מגדולי פטרוני האמנות בכל הדורות.
- 1334 אדריכלות:**
- איטליה - **ג'וטו** ממונה לאדריכל ראשי של הקתדראלה (דואומו) ב-פירנצה - תחילת בניין מגדל הפעמונים. צרפת - תחילת בניין ארמון האפיפיור ב-אביניון (עד 1362).
- 1337** תחילת מלחמת 100 השנים, עד 1453: אדוארד III, מלך אנגליה, טוען לכתר צרפת.
- חינוך:**
- איטליה - יסוד אוני' פיזה.
- צרפת - יסוד אוני' גרנובל.
- 1338 אדריכלות:** איטליה - מינוי אנדראה **פיזאנו** לאדריכל הדואומו ב-פירנצה.
- 1341 ארועים:** ראשית "המגפה השחורה" באסיה. תגיע למזרח הקרוב 1347 ולאירופה 1348.
- ספרות:** המשורר ואיש הכנסיה פטרארקה (1304-1374) מוכתר בזרי דפנה ב-רומא.
- 1344 עם ישראל:** נפטר **רב"ג** (56). רבי לוי בן גרשם. נולד בדרום צרפת ופעל מרבית שנותיו במחוז אבניון. ידוע בזכות פרושיו לרוב ספרי התנ"ך, בהם הדגיש את היסודות הפילוסופיים והמוסריים. כמו כן חיבר ספרי פילוסופיה, ביניהם תיקונים ביקורתיים על משנת אריסטו. לדעתו יש לאדם זכות בחירה חופשית מוחלטת שהיא יסוד השכר והעונש בחייו. ספרו "חיבורים" (1321) דן בנושאי אריתמטיקה, גיאומטריה, טריגונומטריה ואסטרונומיה. בין תרומותיו החשובות למדע, שיטה למדידת המרחק בין כוכבים ולניווט אוניות, ששימשה לימים גם את קולומבוס במסעו ליבשת אמריקה.
- 1347 ארועים:** תחילת "המגפה השחורה" במזרח הקרוב. סימנים ראשונים של המגפה ב-ונציה.
- ספרות:** בוקאצ'ו (75-1313). "דקאמרון". מראשוני חיבורי הפרוזה: קבוצת אנשים נמלטת מאימת המגפה השחורה ומשתכנת בחווה מבודדת. ע"מ להעביר את הזמן הם מספרים זה לזה את עלילותיהם.
- חינוך:** יסוד אוני' פראג.
- 1348 ארועים:** המגיפה השחורה. 1348-1350. מותם של האמנים האחים לורנצטי, אנדראה פיזאנו

- 1380 אפגאניסטון, פאקיסטאן, פרס, עירק ואנטוליה. ראוי לציין שבמקביל לאכזריותו הנוראה, גם אסף בנאים מכל רחבי ממלכתו על מנת לפאר את בירתו סמארקאנד.
- אדריכלות: ספרד -**
מאיר עבדאלי מסיים את בית הכנסת בטולדו.
- 1382 **חינוך:** יסוד אוני וינה, אוסטריה, ואוני קראקוב, פולין.
- 1367 פרס - סוף שלטון המונגולים. תחילת המלחמות בין שליטים המקומיים, עד הכיבוש ע"י טימור לאנג (1380).
- 1368 סין - סוף שלטון המונגולים. תחילת שושלת מינג, עד 1644. שיקום החומה הסינית למניעת פלישות נוספות מהצפון.
- מסעות:** נפטר **אבן באטוטה** (64). גדול הנוסעים המוסלמים.
- אמנות: רוסיה -**
הצייר הביזאנטי "תיאופאנס היווני" משתקע ב-נובוגרוד בירתה המדינית והרוחנית של הממלכה.
- 1374 **ספרות:** נפטר פראנססקו **פטרארקה** (70). משורר איטלקי. ממבשרי הראנסאנס. יליד ארצו, טוסקנה (Petrarca).
- 1375 רוסיה משתחררת מעול הליטאים.
- ספרות:** נפטר ג'ובאני **בוקאצ'יו** (62). ראשון סופרי הפרוזה. בן למשפחת סוחרים מפירנצה (Boccaccio).
- 1377 **חינוך:** ייסוד אוני ארפורט, גרמניה.
- אדריכלות: בלגיה -**
תחילת בנין עיריית ברוג'. בסגנון גותי מאוחר.
- 1378 **דת:** האפיפיור גרגורי XI חוזר מ"גלות אבניון" לרומא.
- 1396 **חינוך:** איטליה - מאנואל כריסולוראס מלמד יוונית בפירנצה.
- 1398 הודו - טימור לאנג כובש את דלהי, מידי נסיכים מוסלמים מקומיים והורס את העיר.

* * * *

אמנות: המערב -

סגנון הגותיקה, 1150 עד 1400.

סגנון אמנותי שפרח באירופה המערבית והמרכזית במאות האחרונות של ימי הביניים. את השם טבע לימים האמן וההיסטוריון ג'ורג'יו ואסארי, בהתאם לכינוי שנתנו אנשיהרנסנס האיטלקי לסגנון זה בסוברס, בטעות, שמקורו אצל העמים הגרמנים שמצפון לאלפים. (המילה גותי מתייחסת לשם של השבטים הגרמנים שפלשו, במאות ה-5 וה-6, לקיסרות רומא המערבית והמזרחית. לעתים

נהגו לקרוא לסגנון זה גם "טדסקי" (TEDESCHI באיטלקית=גרמני).

בתקופת הרנסאנס היתה הגותיקה שם גנאי נרדף לבארבאריות. רמז למשמעות המקורית קיים עדיין באנגלית. כאן משמשת המילה גותי עד היום - לתאור דבר שהוא מוזר, מאיים ומפחיד, כגון רומן גותי, מחזה גותי וכו'. אולם מאז ימי הרומנטיקנים האנגלים, הגרמנים והצרפתים של המאה ה-19, זכתה הגותיקה להערכה מחודשת כאחד ההישגים הנעלים ביותר בתולדות האמנות. הסגנון הגותי מתגלה בעיקר באדריכלות, אבל גם בפיסול, בציור, באמנות השימושית ובמלאכת מחשבת. הגותיקה "נוצרה" בשנים 1140 עד 1151 כתוצאה מפועלו של סוג'ה, אב המנזר ס' דני בפאריז, שהשכיל לפתח תדמית חדשה מהמרכיבים הקבועים של סגנון הרומאנסק. אי לכך ניתן לראות את הגותיקה כסגנון הרומאנסק של "לב צרפת" (ILE DE FRANCE). מאזור זה פשטה הגותיקה לכל הארצות והפכה לסגנון בין לאומי שלא הגיע לקיצו, אלא כעבור 400 שנה, בראשית המאה ה-16. בדרך כלל מבחינים החוקרים בין התקופה המוקדמת של המאה ה-12, תקופת השיא במאה ה-13 והגותיקה המאוחרת של המאה ה-15 וה-16, שנמשכה במקומות מסוימים אפילו עד למאה ה-19, דהיינו עד להופעתה של הניאו-גותיקה.

יש חוקרים הרואים בגותיקה תוצאה מהתפתחות יחסי מסחר ותרבות בין מערב למזרח. מסעי הצלב שימשו לכך גורם מסייע בהחדירם למערב את היסודות האדריכליים והקישוטיים של האמנויות הביזאנטיות והאיסלאמיות. לעומתם יש הרואים בגותיקה סגנון עצמאי, שצמח מתוך התגברות העיר על הכפר: הפיכת האצולה הפאודלית לאריסטוקרטיה עירונית ועידון החיים ובעיקר הדרישה ליתר רוחניות והרחבת ההשכלה ברוח הפילוסופיה הסכולאסטי - דרישה שהביאה גם לפתיחתן של האוניברסיטאות הראשונות במערב: בולוניה (1158), פאריז (1170), אוקספורד (1167), קמברידג' (1204) ועוד. לפי השקפה זו מילאה האמנות תפקיד של פולחן קיבוצי. מה עוד שבתקופת הרומאנסק ואפילו בראשית הגותיקה עדיין נחשב שיתוף הפעולה החברתי והכלכלי, המתחייב מהמאמץ שהושקע בבנין הכנסייה, כמעשה פולחן.

בנייתה של כל קתדרלה נמשך עשרות שנים ולפעמים אף כמה דורות, והיה כאמור מפעל שיתופי, לפחות מבחינת המאמץ הכלכלי. הרוח השיתופית המאפיינת את הנצרות הקאתולית של ימי הביניים, ניכרת באלמוניות רוב האמנים שביצעו את המלאכה. האחדות החברתית עודדה את הגילדה המקצועית בה היו מאוגדים אמני האדריכלות, הפיסול, הציור ומלאכת המחשבת; עידוד שגרם

להתפתחות שלא היתה כדוגמתה בתולדות האמנות האירופאית.

במקביל להתפתחות החברתית ניכרות בגותיקה, כמו ברומאנסק שלפניה, ובאיזורים רבים במקביל אליה, נטיות לריאליזם, אידאליזם, ואפילו נאטוראליזם - תוך נסיונות להחיות את האמנות הרומית העתיקה, שרבים משרידיה עדיין נותרו במציאות או בכתב, או שנלקחו תרתי משמע מביזאנטיון. מאחר וההגיון, הזכרון והאקסטאזה משמשים בה בעירבוביה, זה בצד זה, מצטרף הכל לסגנון אחיד ומיוחד.

פיסול:

הסגנון הגותי התפתח בהדרגה מהרומאנסק, כך שהבחנה ביניהם מושתתת על יסוד תאריך היצירה או סגנון הבנין. כמו בתקופת הרומאנסק, נועד הפיסול הגותי בעיקר לבנייני הכנסיות והוא משמש להמחשה חזותית של נושאים מקראיים, אגדות קדושים, דמויות אלגוריות וסמלים של המידות הטובות והרעות, המדעים, האמנויות והמזלות.

בראשית התקופה נקבעה צורת הפסל ע"פ מיקומו בבנין: פתחים, עמודים או משטחי קירות. הגוף עצמו דק וכמו נעלם מתחת לבגד ואילו הפנים נראו כאידאל של האצולה הפאודלית. עם זאת אין כל ספק שנשמרה זיקת הרומאנסק בין איור לפיסול, כמו גם השפעת הקלאסיקה העתיקה.

מסביב לפתחי הכנסייה נקבעו הדמויות הקדושות, כשבראשן ניצבים ישו כשופט כל הארץ ומרים החובקת את ישו התינוק. בפנים הכנסייה היו כותרות העמודים והמזבחות מקושטים בפסלי קדושים - ותיאורים מספרי הקודש.

במשך תקופת ביניים מוקדמת וקצרה היו מקרים בהם תוארו הדמויות כנתונות בתנועה נרגשת ביותר - כאילו נתנו ביטוי למתיחות החברתית והרוחנית של אותם ימים. בשיא הגותיקה עומדים הפסלים הלתלת מימדיים על בסיסים מיוחדים: הפנים, הגוף והלבוש העוטף אותם עשויים בצורה טבעית ואנושית - מעין ביטוי לראשית ניתוקה של האישיות בחברה העירונית, מהקולקטיביות של התקופות הקודמות, כך למשל בקתדרלת שארטרו ונוטר-דאם בפאריז. נטיה זו, אולי בהשפעת יצירות הלניסטיות רומיות, מגיעה לשיאה בסדנאות האמנים שפעלו בריימס בין השנים 65-1245. בפסלים שנוצרו ב-אמיין באותו זמן ניתן להבחין בכמה קווים של תרבות חצרנית, כגון החיך ה"ארכאיי", להבעת האדיבות האצילית הגובל (ביחוד בתבליטים) בהומור צנוע. עיקר השינוי מורגש בתנוחת הדמויות: במקום הקומה הזקופה, שהיתה נהוגה קודם לכן, מופיעה קומה כפופה במקצת והגוף שעון על אחת הירכיים. שינוי זה משווה לדמויות הבעה של חן גנדרני. סגנון דומה אבל קשוח במקצת התפתח גם ב-ריימס. בשטראסבורג נעשו הנושאים סמליים יותר דוגמת "הבתולות החכמות והפתיות", "הכנסייה המנצחת" ו"כנסת ישראל המנוצחת" (ראוי לציין, שדמותה של כנסת ישראל מתוארת ע"י כל אמני הגותיקה בצורה עדינה ביותר).

בגרמניה היה הפיסול הגותי נתון להשפעה הצרפתית. כך בחזית הקתדרלה של פרייבורג, שבה חוזרות הדמויות הסמליות של קתדרלת שטראסבורג. בפסלי העמודים

בקלן כבר ניכרת נטיה לנוסח מעודן, ויצירות רבות נוצרו בסגנון זה במשך כל המאה ה-14, וכך גם בכנסיות של עיר המסחר העשירה נירנברג. בעיירות הקטנות מתערב החן החצרני במשהו מן הכבדות הכפרית. בסוף המאה ה-14 ובמאה ה-15 נעלמת בגרמניה כפיפת הקומה החיננית.

במרכז אירופה הדמויות דראמטיות וראליסטיות יותר, לעתים עד כדי עיוות גרוטסקי, כאילו האמן מבקש לתאר את הרע והשטני. ייתכן שנטיה זו משקפת את הזעזועים העמוקים במבנה החברה באירופה המרכזית בתקופה זו.

פסלים לזכר הנפטרים מצויים בכל הכנסיות הגותיות; בקתדרלת ס'דני, מקום קבורתם של מלכי צרפת, מצוי אוסף גדול של יצירות כאלו. הנפטרים מתוארים בנאמנות ריאליסטית, כשהם שכובים על גבם וידיהם שלובות כבשעת התפילה. לעיתים מונחים פסלי הבעל והאישה, זה בצד זה, כשלהגליהם דמויות של חיות סמליות, כגון אריות, אך גם דמויות כלביהם.

הפיסול בעץ הגיע במאה ה-15 לשגשוג ברוב ארצות אירופה. מספרד ועד פולין נוצרו דמויות של מרים, הקדושים, ישו הצלוב, יצירות על נושאים חילוניים ודיוקנות. בתחום זה התפתחה אמנות של המוני העם בלהט רגשותיהם הדתיים, כולל לעתים שנאתם לרודפיהם ולוחציהם ושמחתם בהומור ובגרוטסקה.

לתבליט הזעיר ולפיסול בשנהב נודעת חשיבות מיוחדת באמנות הגותית, בעיקר מן המאה ה-14 ואילך. יצירות שנוצרו ברובן בפאריז, הביאו את הסגנון הגותי לכל קצות אירופה. בצד מאדונות וקדושים מופיעות דמויות חילוניות הלקוחות מחיי החצר. על מראות וכלי תמרוקים מתוארים מחזות ציד, אהבה וחיי יום-יום, העשויים בסגנון חגיגי.

ציור:

חלונות זכוכית: בראשית התקופה הגותית, בדיוק כמו בשלהי הרומאנסק, הרבו הציירים להשתמש בצבעים רוויים של אדום וכחול, על רקע זהב או צבע אחיד. היות והסגנון הגותי באדריכלות צמצם את משטחי הקירות במבנים הדתיים, עבר הציור לארמונות האצולה.

בו זמנית התפתחה בכנסיות אמנות חדשה, של חלונות העשויים כפסיפס של חתיכות זכוכית צבעונית. הנושאים המתוארים ברובם דתיים אולם לעתים מופיעים, בחלק התחתון, סמלים של נדבנים ממשפחות אצולה, או סמלי הגילדות. עיקר כוחם של החלונות (VITRAGE) בטיב וצבע הזכוכית ובהירארכיה שבין המסגרות הגיאומטריות העיקריות וקוי העופרת היצוקה בין הזכוכיות.

עם הופעתם של ציורים על גבי משטחי זכוכית רחבה, במקום הפסיפס (בסוף המאה ה-15), מתחילה גם ירידתה של אמנות זו. האיכות החזותית ובמיוחד רשת פסי החלוקה זכו לתחייה, תחת השם "קלואסונה" (CLOISSONER), אצל כמה אמנים משלהי המאה ה-19 ובמאה העשרים ביניהם פאול גוגן וג'ורג' רואו.

במאה ה-14 החלה גם התפתחות הציור על גבי לוחות עץ במזבחות הכנסיה; התפתחות שהגיעה לשיאה - מבחינת הדרמה האנושית שבקורות ישו - אצל אמני הגותיקה המאוחרת במאה ה-15 במקביל לאמנות הרנסאנס.

שטיחי קיר. אלו היו מכסים את קירות הארמונות, ואף נהגו לצאת אתם למסעות; אחרים הוצגו בכנסיות בימי חג ומועד. המרכז ליצור האריגים נמצא בצפון צרפת

ובפלאנדריה, בסמוך לתעשיית הצמר. ראויה לציון מיוחד סידרת השטיחים שבקתדרלות של העיר אנז'ר (ANGERS), מעשה ידיו של ניקולה בטאיי (Bataille) פעל: (1363-1402), המתארת את "חזון יוחנן" בסגנון דראמטי ובצבעים בהירים. במאה ה-15, ואפילו ה-16, נוצרו עוד סדרות רבות של שטיחים המתארים את חיי היומיום והחצר: משחקים, ריקודים, עבודות שדה, ציד ואהבה - רובם בסגנון קישוטי וחגיגי כאחד. חזירת הרוח הנאטורליסטית של הרנסאנס האיטלקי מסמלת כאן, כמו בחלונות הזכוכית, את קיצה של הגותיקה.

איור. מימי הגותיקה המוקדמת שרדו בעיקר ספרי תפילה מאוירים, הדומים בסגנונם לפסלים של אותם הימים. אולם האיור כאמנות (האילומינציה) החל לפרוח רק במאה ה-13 כפי שאפשר להוכיח מספרי האדריכל הצרפתי וילאר דה אונקור (Villard De Honnecourt). דוגמא חשובה נוספת הוא תהלים שהוכן עבור לואי הקדוש מלך צרפת. מתוארים בו נושאים מן המקרא על רקע האדריכלות הגותית. גודל הדמויות נקבע לפי חשיבותן; אופי האיורים מסוגן וקישוטי: השרטוטים מבוצעים בעט, ממולאים בצבעי גואש וחסרים צללים והבלטה פלאסטית.

בורגונדיה. הדוכסים במאה ה-14, אספו והזמינו כתיבי יד מאוירים, בהם ניכרת השפעת אסכולת חצר האפיפיור באביניון. רבים מן האמנים היו איטלקים או פלמים וסיגנונם הפרטני מתקרב לגבול הנאטוראליזם.

באנגליה ניכרת בדרך כלל סינטיזה בין האיור הגותי המקומי ובין הגותיקה הצרפתית. אבל במיינאטורות שנוצרו במנזרי נורפולק וספולק, במאה ה-13, ניכרים קווים יחודיים של ביטוי עז וראליסטי. דוגמא לכך הוא "ספר התהילים של ארונדל" (ARUNDEL PSALTER). היום במוזיאון הבריטי. במאה ה-14 התפתח באנגליה סגנון, שיש בו גם מן הפאנטסטי ("ספר התהילים של המלכה מרי"). בשלב זה עובר גם האיור האנגלי מן הקישוט לסגנון העלילתי-סיפורי, המכונה "סגנון האגדות" (FAIRY-TALE).

בגרמניה הדרומית ושווייץ. התפתח סגנון איור המבוסס על דגמי צרפת, למשל: קובץ השירים של וינגארטן (1280), המצויר כולו ברוח הטכניקה של ימי לואי ה-9, וכן שרד כתב יד של קובץ השירים (1340), שבו מתוארים גדולי המשוררים הגרמנים של ימי הביניים כדמויות אידאליות סמליות. ראוי לציין שרוח הגותיקה מצויה עדיין ב"הגדת דארמשטאט" היהודית, שנוצרה בראשית המאה ה-15.

פראג. בחצר קארל ה-4 (מלך בוהמיה מ-1364, קיסר 1355-78), התפתחה אסכולת ציור ואיור כתבי יד המצטיינת בצבעוניותה. סגנון זה, הקרוי "אסכולת בוהמיה", מושפע בעיקר מאמנות צרפת ואיטליה ובמידה פחותה יותר מגרמניה. קארל ה-4 הזמין לפראג את הצייר האיטלקי תומאסו דה מודנה, שהדריך את הציירים הצ'כיים שביצעו את הפרסקות בטירות וארמונות בבוהמיה ואוסטריה עד תחילת המאה ה-15. בו זמנית נמשכה מסורת תמונות קיר ברוח הגותיקה המאוחרת של צרפת ואיטליה, מסוף המאה ה-14, במנזרים רבים ובארמונות שבאיזור אירופה המרכזית.

איטליה. אין למצוא אלא השפעות גותיות מצומצמות. המאה ה-13 עדיין נתונה בעיקרה לסגנון מקומי הקרוי "ביזאנטי" (מעין הד רחוק למדי של ההתפתחויות

בביזאנטיון (עצמה). אבל הציירים המקורבים לנוירים הפרנציסקאנים נטו להעדיף את הסגנון הגותי הצרפתי. לסינטיזה אמנותית זו משתייכים בונאוואנטורה ברלינגיירי (פעיל 44-1235), מארגאריטונה ד'ארצו (פעיל 1267), גידו דה סיינה (פעיל 1271), קופו די מארקובאלדו:

Bonaventure Berlinghieri
Margaritone D'arezzo Guido da Siena
Coppo di Marcovaldo

בהשפעת המגע ההדוק עם ביזאנטיון החלה באיטליה, בסוף המאה ה-13 וראשית ה-14, חזרה למסורת הקלאסית העתיקה כגון פיטרו קאוואליני (1250'-1330). Cavallini) ברומא וצימאבואה בפירנצה. לעומתם שמרו ציירי אסכולת סיינה במידה רבה יותר על הצורה הגותית. גם אצל הגדול שבאמני התקופה, ג'וטו, הנחשב לחלוץ המובהק של הרנסאנס, ניכרת הרשאת רוח הגותיקה בשילוב עם התחייה המאוחרת של אמנות ביזאנטיון. בתחום האיור והמיניאטורות צעדו האיטלקים בעקבות הצרפתים, אולם במשך המאה ה-14 פנו ליתר נטוראליזם. למרות שמכאן ואילך מתחילה תקופת הרנסאנס - ראוי לזכור שהגותיקה המאוחרת, הידועה גם בשם הגותיקה הבין-לאומית, המשיכה להתקיים עוד שנים רבות, כפי שמוכיחות יצירותיהם של אמנים רבים מארצות השפלה, גרמניה, צרפת ואפילו איטליה.

עיצוב:

בתחום זה נודעת חשיבות לגילוף חפצים בשנהב לשימוש ככלי קודש וחול. במקביל נוצרו כלי מתכת, תחילה מנחושת מכסף וזהב, כך למשל: תיבות של שרידי קדושים (רליקויות), משובצות אבנים יקרות ומקושטות בתבליטים ופסלים ובצויר בטכניקת האמייל. טכניקה זו פרחת במאה ה-12 בעיר לימוז' ובאזורים שעל גדות המוזל והרינוס. במאה ה-14 השתמשו בזהב רק בעיצוב מזבחות, תיבות וכריכות לספרים לצרכים דתיים, אבל עם הזמן נוצרו כאלה בשביל החצר, ואחר כך גם בשביל בתים אמידים. בתקופה זו הוחל השימוש בכלי אכילה העשויים מהמתכות היקרות. כמו כן התפתחה צורפות התכשיטים (ענקים ומדאליונים) והעיצוב האמנותי של שריונים וכלי נשק, שהידורם הרב עשה אותם בלתי שימושיים. לעתים לבלתי ראויים בקרב. העץ שימש לעשיית רהיטים, כגון שולחנות, כסאות וארגזי ישיבה, הקרובים לסגנון המקובל באדריכלות. חשיבות יתרה היתה לצויר ריקמה ואריגה שהגיעו למלוא התפתחותם בסוף המאה ה-14, בבגדי השרד של כוהני דת ובמפות המזבחות.

אדריכלות:

הבנין המרכזי בעיר בתקופה זו, הוא תמיד בנין הכנסייה, המשמש לא רק מרכז דתי אלא גם מרכז לכל חיי הציבור. אפילו ערים בינוניות וקטנות שמספר תושביהן היה אלפים אחדים, עד שתי רבבות, הקימו כנסיות אדירות. כך למשל, כנסיית נוטרדאם בפאריז, שאינה נמנית בין הגדולות של תקופתה, יכולה להכיל 10,000 איש: 130/48 מ'. מימדי הקתדרלה של אמייין: 143x65 מ'. הקתדרלה של קלן: 166x61 מ'.

האופיני ביותר לגותיקה והמיחד אותה מהרומאנסק, הוא גובהן של הכנסיות: גובה המגדל של הקתדרלה בעיר

המחוז בובה בצרפת הצפונית היה 153 מ' (BEAUVAIS). נהרס במאה ה-16) ושל קתדרלת אולם (ULM) בגרמניה הדרומית - 161 מ' (הגבוהה מכל בניי העולם העתיק). הבניינים הללו התנשאו כענקים מעל לבתים הנמוכים של עיר ימי-הביניים, ושימשו כסמל הנראה מרחוק לעוצמתה של הנצרות והגאווה העירונית.

בעוד שבסגנון הרומאנסק ניכרים סימני צמיחת הכנסייה בשילוב עם הטירה המבוצרת, הרי שהגותיקה איפשרה מערכת הקמרונות את ביטול הקירות הכבדים והחלפתם בפתחים ובחלונות זכוכית צבעונית (ויטראג') כביטוי וסמל לשאיפה לשוויון לבנין רוחניות ערטילאית.

הכנסייה הגותית בנויה, בדרך כלל, בצורת צלב. אולם התווך מוגבה ומימינו ומשמאלו נמשכים שנים או ארבעה אולמות (סיטראות) צדדיים, בדומה לבאזיליקה הקדומה. אבל ניתן גם למצוא תוכניות עגולות או מצולעות. הכנסיות ללא אולם תווך מוגבה, מצויות בעיקר בגרמניה ובבניי הצלבנים בארצות המזרח, אך נדירות יותר בצרפת.

"קשתות דואות". על-מנת להקל את לחץ גג הבנין, הותקנו אומנות מעל הגגות, בצדיהם החיצונים של האולמות הנמוכים. מכאן התרוממו קשתות (קשתות דואות) לחיזוק גג אולם התווך המוגבה.

"חזית מערבית". חזית הכנסייה הפונה תמיד למערב, בנויה בעיקר לראווה. בדרך כלל יש בה שלושה שערים, שקירותיהם מקושטים בעושר פיסולי. מעליהם קבוע חלון גדול בצורת "ורד" - סמל הבתולה והנצרות - המוביל את אור השמש השוקעת למזבח הראשי שבפנים. כאן מצויה "גלריית המלכים", שבה מוצגים מלכי יהודה וישראל, שהם לפי המסורת אבותיו של ישו. יש שמעל לחזית, מדרום וצפון, מתנוסס מגדל או שנים, המסתיימים לעתים בגג מחודד. אבל המגדלים והגגות המחודדים אינם אופייניים לבניה המקורית של הקתדרלות בצרפת, או שנבנו בדורות מאוחרים בדומה ל"מגדל החץ" כדי לשוות לבנין מראה "גותי".

"מגדל חץ". במפגש גג הגוף הראשי ואולם הרוחב ממוקם "מגדל חץ" (FLECH), שהוא ברוב המקרים תוספת "סגנונית" מאוחרת.

פנים הכנסייה נחלק לשני חלקים: הגוף הראשי, הכולל את אולם הקהל ואולם המקהלה; שני אלו מופרדים ע"י הגוף המשני - אולם הרוחב - החוצה את הגוף הראשי של הכנסייה. אולם המקהלה בדרך כלל מוגבה במקצת, והוא מסתיים באפסיס שצורתו חצי עיגול ושסביבו זר אולמות (קאפלות) שנבנו ברובם, כמו הרומאנסק, מתרומות יחידים. בין האפסיס לזר הקאפלות מצוי מעבר הליכה (AMBULATORIUM).

בחלל הכנסייה, כלפי מעלה, ניתן להבחין בשלושה חלקים: בקומה התחתונה - קשתות המגיעות עד למחצית גובהו של הבנין; מעליהן הגלריה הקרויה "טריפוריום" (TRIFORIUM), שלעתים היא צרה - עד כדי קישוטיות גרידא - על-מנת לאפשר יתר חדירת אור.

מעל לטריפוריום נמשכו החלונות עד התקרה. האומנות הופכות בתקופת השיא של הגותיקה לעמודי צורות, כאילו הם מורכבים מכמה "גידיים" או "צלעות" מסביב לגזע עגול. אלו עולים עד לתקרה המקומרת מקום בו הם הופכים לקשתות מחודדות שטוחות.

סגנון הכנסיה הגותית, מתאפיין בהעדר קירות פנימיים. בעוד, שבתקופת הרומאנסק המוקדם היה הקמרון עשוי בצורת חצי גליל, הרי שעתה, כנראה בהשפעת אדריכלות האיטלקים, הרבו להשתמש בצורת הקשת המחודדת, שאיפשרה יצירת קמרון רב צלעות בגבהים שונים ללא קשר למרחק בין העמודים.

חלונות ופתחים: אלה עשויים בצורת קשתות מחודדות, כסורג אבן "מעשה מילוי". בגותיקה המוקדמת היה ל"מעשה המילוי" צורת עיגולים ושושני עלים, שהתפתח בגותיקה מאוחרת ל"לשוניות להבה" (FLAMBOYANT). בשלב זה הקשתות שטוחות יותר וכל פינות הבנין והמגדלים, גדולים כקטנים, מקושטים בשריגים עם "פרח הצלב" בקצה העליון.

יש הטוענים שבכנסיה הגותית משתקפים שני הזרמים הרוחניים של התקופה, שהם השכלתנות הסכולאסטית, שבטויה הוא הפתרון ההנדסי והמיסטיקה קה שביטויה הוא התנופה אל על והאור המשרה על פנים הכנסיה

תחושה ערטילאית. החל מהמאה ה-14 ייחסו לבנין ולחלקיו (לפחות בספרות) משמעויות כגון "סמל הכנסיה הקאתולית כולה" או "גופה של מרים". האומנות שבפנים נחשבו לנביאים ולשליחים שעליהם הושתתה הכנסיה.

הלהט הדתי מתבטא גם בגימור הפיסולי, הכולל דמויות בני אדם ובעלי חיים דמיוניים, בנוסף למספר עצום של תבליטים ופסלים בסגנון נאטוראליסטי. לענין זה יספיק לציין, שבקתדרלת שארטור נמנו 176 חלונות זכוכית צבעונית (ויטראזים) ויותר מ-5000 פסלים ותבליטים דקוראטיביים.

בנינים חילוניים. רובם נהרסו ולא שרדו אלא טירות וארמונות מעטים. בדרומה של צרפת עומד עדיין ארמון האפיפיורים בעיר אביניון, בדרום צרפת (62-1334), שאולמיו האדירים מעידים על יכולתם הטכנית של בנאי התקופה. כמעט בכל עיר בצרפת קיימים עד היום בתים שנבנו בסוף ימי הביניים; אך ברובם מתבטא הסגנון הגותי רק בקישוטים, השאולים מבניי הכנסיות. לתקופה הגותית מיחסים גם את בית המגורים העירוני בצורת ר (הראש פונה לרחוב) הסוגר על חצר אחורית. באיטליה יש גם הרבה בתי עיריות וארמונות ציבוריים, בהם השתמשו בצורות קישוט גותיות. טיפוס מיוחד מייצג ארמון הדוכסים (דוג'ים) בונציה, המושפע מן האדריכלות הביזאנטית והגותיקה כאחת.

הקתדרלות הגותיות החשובות ביותר בצרפת.

ראשית הגותיקה:

ס' דני, על יד פאריז, 1136-1147. (ST. DENIS)

אנז'ה, 1149-1153. (ANGERS)

לאון, איל-דה-פראנס, מ-1160. (LAON)

נוטר-דאם, פאריז, 1163-1250.

שיא הגותיקה:

שארטר, החזית המערבית נבנתה לפני 1140, השאר מ-1194. (CHARTERS)

ריימס, תחילת הבניה 1211. (REIMS)

אמיין, מ-1220. (AMIENS).
בובה, איל-דה-פראנס מ-1272. (BEAUVAIS).

הגותיקה המאוחרת:

9 הקתדרלות של טרוא, בורגונדיה, מהמאה ה-13. (TROYES)

קימפר, ברטיין, מאה 13 עד למאה ה-16. (QUIMPER)

סגנון הלהבות של המאה ה-15:

ס' רואן, רואן (ST.ROUEN, ROUEN).
סן ז'אן, קאן (CAEN).

בארצות השפלה קרובה הגותיקה לזו שבצרפת; קירבה שנתחזקה עם סיפוחן לתחום שלטונם של דוכסי בורגונדיה. היצירה העיקרית של הגותיקה בפריחתה, באזור זה, היא הקתדרלה ע"ש ס' גודולה בבריסל (מ-1273 ואילך), אלא שהבנין חסר חלון "הורד" ו"גלריית מלכים",

ולכן הרושם כבד במקצת. לגותיקה המאוחרת יש לשייך את הקתדרלות של אנטוורפן, ברוג', מאלין ולובן. בערים פלמיות רבות נשתמרו גם בתי עיריות, בתי האגודות המקצועיות ובתי מגורים גותיים.

בהולנד מיוצגת הגותיקה ע"י הקתדרלה של אוטרקט וכנסיות רבות הבנויות מלבנים (הארלם, האג, דלפט), שהן בסגנון מיוחד, כבד ומיושב יותר.

לאנגליה הובא הסגנון הגותי ב-1174 ע"י האדריכל הצרפתי גיום דה סאנס שהוסיף את אגף המקהלה לקתדרלה של קאנטרברי. מכאן ואילך מבחינים בין סגנון "אנגלי מוקדם" - מסוף המאה ה-12 עד סוף המאה ה-13; הסגנון "המקושט" (DECORATED) של המאה ה-14; והסגנון "הניצב" של המאות ה-15 וה-16. (PERPENDICULAR)

הסגנון "המוקדם": קתדרלת לינקולן (התחלת בניה 1070 המשך 1190), מתאפיינת בעיבוד הקישוטי של צלעות הקמרון ("קמרון כוכבים"), שנעשה מרכיב אופייני לאדריכלות האנגלית. בבנין המגדלים נתקיים משהו מאופים של המבצרים.

הסגנון "המקושט": בשלב זה כאילו ניטל אופיים השימושי של חלקי הבנין ע"י הגדלת מספר הצלעות בקמרון, בנוסף לבית המקהלה המסתיים, לעיתים קרובות, בקו ישר במקום בחצי עיגול. הקתדרלות החשובות ביותר: אקסטר, ליציפילד, הארטפורד (1107), ובעיקר ווסטמינסטר בלונדון; בניינם של אלה הושלם רק במאה ה-14.

הסגנון "הניצב", שצמח בזיקת גומלין לסגנון "הלהבות" הצרפתי, מתאפיין בקשתות שטוחות (סגנון "טיודור") עם אבני קודקוד היורדות בצורת סטאלאקטיטים. לסגנון זה משתייכים בניי "קינג'ס קולג' ב-קמברידג' (1448), ס' גיורג' צ'אפל, ווינדזור (1481-1580) ובית המקהלה ב-וסטמינסטר. מן הבניינים החילוניים באנגליה מצטיין האולם האדיר "ווסטמינסטר-הול" (המאה ה-14), שהוא

גם הישג מרשים מבחינה טכנית (בנוי ללא עמודי תמיכה).
הסגנון "הניצב" התקיים עד למחצית המאה ה-16.
ג'רמניה ובשאר ארצות אירופה המרכזית התקבל הסגנון הגותי באיחור של מאה שנה. הקתדרלות בשפיאר ובוורמס מייצגות את המעבר מהרומאנסק לגותיקה. הקתדרלה ("דום") של קלן (מ-1248. הושלמה במאה ה-19), נבנתה בדמותה של קתדרלת אמייין; הקתדרלה ("מינסטר") של פריבורג (1260-1320) הושפעה אף היא מהאדריכלות הצרפתית. קדם לאלו במקצת בניינו של ה"דום" במאדבורג (נשלם ב-1234). הקתדרלה של רגנסבורג (נחנכה ב-1275), ובנין הקתדרלה של אולם (ULM) - אחד הבניינים העצומים ביותר של הגותיקה - החל בשנת 1377 ונמשך עד 1543. באזורים שבין צרפת וגרמניה קמה (1365-1275) הקתדרלה של שטראסבורג, הידועה בזכות קישוטיה החיצוניים (ביחוד החזית).
רוב הכנסיות שנבנו בגרמניה בסגנון הצרפתי אינן נבדלות מן הצרפתיות אלא שהן פשוטות יותר, הן בבניין החזית והן בפנים. בניגוד לצרפת, שכיחות בגרמניה כנסיות

(המערבי), אבל הסגנון הכללי נשאר שמרני וקרוב יותר לרומאנסק, על אף שכאן כנראה מקורה של הקשת המחודדת האופיינית לגותיקה.

אמנים ואדריכלים מפורסמים מתקופת הגותיקה:

וילאר דה אונקור Villard de Honnecourt
(פעל 1225-50).

אדריכל צרפתי. עשה את רוב חייו במסעות בין הערים ריימס, שארטור, לאון, ולואן; כמו כן היה בהונגריה בשנת 1245. ידוע בזכות חיבור ספר דגמים לאדריכלים ופסלים (1230-35), שנשמר בחציו. הספר ערוך לפי הנושאים: בנאות, רישום אדריכלי, רישום דמויות, גיאומטריה, רישומי חיות לפי הטבע ועוד. בספר יש מידע רב על השלבים השונים בהתפתחות בניית הקתדרלות הגותיות הגדולות בתקופתו. למרות שאינו מציין את חלקו בבנין הקתדרלות בערים שביקר בהן, ידוע כי אחת מעבודותיו היא חלון "ורד" בקתדרלה של לואן.

פיזאנו, ניקולה Pisano, Nicola
(1220-1278 (?)).

פסל איטלקי. סוברים שנולד ולמד ב-אפוליה בדרום מזרח איטליה, באזור בו פעל צוות גדול של אומנים, שעיתרו בניינים בסגנון "קלאסי עתיק" במטרה לקדם את מעמדו של פרדריק ה-2, לבית אוהנשטאופן, כ"קיסר האימפריה הרומית הקדושה". ניקולה פיזאנו השתקע בפיזה בהיותו כבן 30 (לאחר מותו של פרדריק ה-2 ב-1250). כעבור עשר שנים, ב-1260, חתם את שמו על דוכן הטפה בביתן הטבילה (באפטיסטריום) של פיזה. לדוכן צורת מבנה בעל שש צלעות, הנשען על עמודים ועליו תבליטים, שהשראתם בארונות קבורה (סארקופאגים) רומיים. בדוכן אחר, בעל שמונה צלעות (68-1265), שיתף פסלים אחרים וביניהם ארנולפו די קאמביו ו-פרה גולי לימו.

את יצירתו הגדולה האחרונה, המזרקה בכיכר המרכזית של פרוגיה, השלים ב-1279 בעזרת בנו ג'ובאני פיזאנו. כאן ניכרת השפעת הגותיקה הצרפתית בעיבוד קפלי הבגדים של הדמויות ההסטוריות והאלגוריות.

פיזאנו היה ראשון האמנים הגדולים, שהובילו את הפיסול האיטלקי של ימי הביניים לעבר תחיתה של האמנות הקלאסית העתיקה. בין אם השיבה לסגנון "העתיק" היא תולדה של התפתחות קצרת ימים בדרום איטליה, בימי פרדריק ה-2, שכמעט ואינה נראית בשטח ובין אם היא פרי נטיות האישיות של ניקולה פיזאנו - עצם הופעתו באזור טוסקאנה גרמה למהפך שתוצאותיו תורגשנה כעבור מאה שנה עם הופעת האמנות החדשה - "הרנסאנס". יתכן ש"העיקוב" בקליטת הסגנון הישן-חדש נובע משואת "המגפה השחורה" שפקדה את אירופה בשנת 1350.

פיזאנו, ג'ובאני Pisano Giovanni
(1245-1314 (?)).

פסל ואדריכל איטלקי. בנו של ניקולה פיזאנו וממשיכו הישיר, כאחד מחלוצי החיאת סגנון הפיסול "העתיק" ושילובו עם הגותיקה.

פיזאנו התחיל לעבוד במחצית אביו ב-1275, ובעת ביצוע המזרקה של פרוגיה היה כבר שותף שווה זכויות. ב-1287 הוזמן להשלים את חזית הקתדרלה של סיינה. כאן יצר את

שאלם התנוך בהן אינו מוגבה ויש כנסיות רבות עם מגדלים בחזית, כגון אלה של פריבורג ושל שטראסבורג, הנמנים על היפים שבמינם.

באירופה המרכזית התפרסמו קתדרלת ס' סטפאן בווינה (התחלה 1339) וקתדרלת ס' ויטוס בפראג (התחלה 1356). בכנסייה הגדולה על שם מאריה בקראקוב (נבנתה במאה ה-14) כבר לא ניכר הרבה מן הסגנון הצרפתי, והיא מציינת טיפוס מיוחד אותו ניתן למצוא בבנייני הלבנים השרופות של ארצות החוף הבאלטיות. כאן האדריכלות נועזת פחות (כנסיות ובתי עיריות), אולי בגלל הקושי בתרגום סגנון שמקורו בבנייני אבן, ואי לכך הן קרובות יותר לרוח הקתדרלות של ערי האנוה, ליבק (1276) ודאנציג (1343), שנבנו בחלקן מלבנים ובחלקן מאבנים, וכן הקתדרלות ("דומים") של ריגה בלאטביה ושל רוול באסטוניה, שבבנין הוחל עוד במאה ה-13.

באיטליה מנעה המסורת הרומית-ביזאנטית את קבלת הסגנון הצרפתי בשלמותו. כאן אומצו היסודות הקישוטיים אבל לא עקרונות הגותיקה. אלו מצויים בקתדרלות של סיינה (החל מ-1259), אורביטו (החל מ-1285); בכנסיות ס' מאריה דל פיורה (1287-1350) וס' מאריה נובלה (1278-1350), שתיהן בפינצה, ובס' מאריה-סופרה-מינרבה ברומא (1280). הבניינים הקרובים ביותר לגותיקה הן כנסיות ס' פראנצ'סקו (1246-1251) וס' פטרוני (1388-1440) בבולוניה והקתדרלה האדירה של מילאנו ("דואומו"). 1385-1485. הושלמה במאה ה-20, שנבנתה ע"י בונים איטלקים, צרפתיים וגרמניים.

בספרד ניכרת השפעת הגותיקה הצרפתית בקתדרלות של בורגוס, ליאון (LEON), טולדו וברצלונה. (התחלה במאה ה-13. הושלמו במאות ה-15-14). בספרד הדרומית נתקלה הגותיקה בהשפעה האיטלקית ושם התפתח בתקופה זו סגנון "ערבי-נוצרי" מיוחד.

במזרח הקרוב מצויים בניינים המושפעים מהסגנון הגותי בכל הארצות אליהן הגיעו הצלבנים. אלמנטים של הגותיקה אפשר למצוא ברודוס, בקפריסין ובסוריה.

בארץ ישראל אפשר להבחין בין השפעת האסכולה הצרפתית (נצרת) והאסכולה הגרמנית (מונפור בגליל

Cavallini, Pietro

קאוואליני פייטרו
(1250-1330).

צייר רומאי. נחשב לאחד מראשוני הציירים שניסו להשתחרר מהסגנון האיטלקי ה"ביזאנטי". עבודתו המתועדת הראשונה: ציורי קיר בכנסיית ס' פאולו פיורה-לה-מורה (90-1277). ציורים אלו בוצעו ע"ג שרידי ציורים נוצריים עתיקים מהמאה ה-5, וכמו קודמיהם אבדו בדלקה שפרצה בשנת 1823. ההעתיקים הרבים שנתרו מוכיחים שהושפע כבר בתחילת דרכו מהתרשימים העתיקים אותם היה אמור "לתקן".

יצירתו הבאה, פסיפס בכנסיית ס' מאריה טראסטוורה ברומא (1291. STA. TRASTEVERE), מעידה לא רק על השתחררות מהסגנון ה"ביזאנטי", אלא גם על תפיסה תלת-מימדית-פיסולית תוך ניצול אפקט של הדגשת מקור האור מכיוון אחד על-מנת להגביר את הצללים. מעבודתו היותר מפורסמת - ציור קיר על נושא יום הדין בכנסיית ס' ססיליה טראסטוורה, רומא - נותרו קטעים בהם מתוארים שליחי הנצרות כשהם יושבים על כסאות.

בנוסף לחידושי הקודמים עשה כאן נסיון לתאור עומק פרספקטיבי, ביטוי אישיות השליטים ושימוש בצבעים רכים יותר להדגשת המעבר מאור לצל.

בשנת 1308 הוזמן קאוואליני לנאפולי לחצר המלך רוברט מ-אנז'ו. נראה שכאן נפגש לראשונה עם הסגנון המעודן של הגותיקה הצרפתית. בשנת 1315 חזר לביקור קצר לרומא על-מנת לצייר את חזית כנסיית ס' פאולו פואורי-לה-מורב (היצירה אבדה). לקאוואליני היו תלמידים רבים אבל חשובה במיוחד השפעתו של ג'וטו.

Giotto di Bondone

ג'וטו די בונדונה
1266-1337.

צייר איטלקי. נולד ב-ויספינאנו ליד פירנצה. למרות שהיה מפורסם ונחשב לגדול האמנים כבר בזמנו, אין יודעים עליו אלא מעט מאוד. את תולדות חייו משחזרים על פי התאריכים של יצירותיו והתיחסויות של בני תקופתו, כגון דאנטה ואחרים, המזכירים את שמו. מאחר ובצעירותו פעל בפירנצה האמן ציימאבואה, מניחים שהושפע ממנו, לפחות מבחינת השאיפה להשחרר מהקיפאון הסגנוני אליו נקלעה האמנות האיטלקית; מכאן גם הסברה שהיה תלמידו של ציימאבואה.

לפי המסורת הוזמן ב-1296 ליצור סדרת ציורי קיר בכנסיית המנזר על שם ס' פראנצ'סקו ב-אסיסי. אלא שהסדרה שונה בסגנונה מזו שצייר, בודאות, מיד לאחריה ב-פדואה. יש גם ראיות, לאו דווקא סופיות, שנוגד ב-1276 אך קשה להאמין, שמשימה כה חשובה תמסר לידיו של בן 20. בשנת 1300 לערך עבד ברומא. היצירות המיוחסות לו כה גרועות מבחינת מצבן ואיכותן עד שמניחים שכלל לא נעשו על ידו. עם זאת, אין ספק שהיה שם בתאריך כל שהוא - לפני 1313 - מאחר ובתאריך זה תבע מבעלת ביתו ברומא לשלוח לו בחזרה את חפציו האישיים לפירנצה.

עיקר עבודתו ופרסומו כיום מבוססים על סדרת ציורי הקיר הנמצאים בכנסייה הקטנה ס' מאריה דל ארנה

מרבית הפסלים בחזית הבנין, שהיו לאב טיפוס לכנסיות במערב איטליה. ב-1301 יצר דוכן הטפה בעל שש צלעות בכנסיית ס' אנדראה ב-פיסטויה, הדומה לאלו שביצע אביו. כמו כן תכנן דוכן הטפה נוסף בקתדרלה של פיזה (10-1302), בן שמונה צלעות כולל תבליטים (כגון "הרקולס"), המשלבים יסודות קלאסיים וגותיים. בנוסף יצר פסלים על נושא "המאדונה והילד" ופסלי "צליבה" מגולפים בעץ. לפי סגנונו סביר להניח שגיובאני פיזאנו שהיה בצרפת בשנים 78-1268; שנים בהן לא ידוע עליו דבר באיטליה. מניחים גם שפגש את ג'וטו בפדואה, מאחר ושניהם פעלו באותה כנסייה ובאותה תקופה (1305). ידוע שגיובאני פעל בגנואה ב-1311 ולאחר מכן בסיינה ב-1314, אבל מכאן ואילך נעלמו עקבותיו. בהתייחס להקרבה בינו לבין אביו, מבחינת הזיקה לאמנות העתיקה, יש רבים הרואים בו את הפסל היחידי באיטליה, שאימץ בלב שלם את הסגנון הגותי.

Cimabue

ציימאבואה

1240-1302.

צייר איטלקי. נולד בפירנצה. שמו האמיתי, בנצ'יביני די פפו (Bencivieni de Pepo). הכינוי ציימאבואה, שהפך לשם משפחתו, הוא שיבוש המלה "עקשן".

המסורת אומרת שהיה גאה מאד וקפדן ונהג להשמיד כל יצירה משלו אם ראה בה פגם כלשהו. יש עדויות שהיה ברומא מ-1272 ומכאן ההנחה שנוגד לפני 1251 ואילו האמן וההיסטוריון ג'ורג'יו ואסארי טוען שנוגד ב-1240, שהוא תאריך אפשרי. פרט לכך, ידוע מעט מאוד על חייו ועל הנסיבות בהן צייר את היצירות שמייחסים לו. עוד בימי חייו נחשב לגדול אמני דורו: המשורר המפורסם דאנטה מזכיר את שמו ב"קומדיה האלוהית" ביחד עם ג'וטו ו-דוצ'ו, שהיו אולי תלמידיו, והנחשבים, ללא ספק, כממשיכי דרכו.

ציימאבואה היה מאחרוני הציירים האיטלקים שציירו בסגנון האיטלקי הקרוי "ביזאנטי".

עם זאת נחשב גם לחלוץ האמנות הטוסקאנית, בזכות היותו מהראשוניים שחזרו להתבונן בטבע, דבר שסייע לו, אבל בעיקר לדורות הבאים, להשתחרר מהמסגרות המסורתיות הנוקשות. כך למשל, שילב ברקע אחת מיצירותיו, מראה נוף של רומא, אשר בנוסף לחשיבותו ההסטורית יש בו משום נסיון ראשון להעביר אפקט פרספקטיבי.

יצירתו היחידה המתועדת ומתוארכת (2-1301) היא פסיפס דמות יוחנן הקדוש, בקאתדרלה של פיזה. בין היצירות המיוחסות לצימאבואה ע"י ואסארי ואחרים: "הצלוב" בכנסיית ס' דומינקו ב-ארצו ליד פירנצה (אחרי 1272); "המאדונה של ס' טריניטה" (בערך 1285, אופיצי, פירנצה); הפרסקות על נושאים מה"ברית החדשה" בכנסייה העליונה של ס' פראנסיקוס ב-אסיסי (בערך 1288); "המאדונה וס' פראנסיקוס", בכנסייה התחתונה ב-אסיסי (בערך 1295) ותמונת "הצלוב", במוזיאון ס' קרוצ'ה בפירנצה (1295), שנהרסה בחלקה בשטפון הגדול של 1966.

הערכה המסתייעת גם ביחוס עבודתו, כאמור, לצימאבואה.

תמונותיו מצטיינות בצבעים רוויים וקומפוזיציה ברוח המסורת האיטלקית ביזאנטית, אולם בביצוע הפרטים ניכרים לראשונה מספר נסיונות - ליצור חלל ועומק, להדגיש שתי הדמויות באמצעות צללים אפורים ואפילו רמז של ראלזים בתאור הפנים ותנועות הגוף.

יש סוברים שדוצ'ו זכה לראות בהצלחת ממשכיו באסכולת סיינה: ג'יובאני פיזאנו וסימונה מארטיני.

Martini, Simone

מארטיני, סימונה

1284-1344.

צייר איטלקי. נולד בסיינה. הושפע בראשית דרכו מדוצ'ו די בואונינסנה, ובאמצעותו מהסגנון הגותי הצרפתי, בעיקר מהמיניאטורות והאיורים אותם שילב במסורת הביזאנטית האיטלקית ששלטה בציור הטוסקאני. כמו כן השפיע עליו סגנונו של הפסל ג'ובאני פיזאנו.

עבודתו המתוארכת הראשונה היא ציור קיר "המאדונה בתפארתה", שיצר בהיותו בן 31 (1315), בארמון עיריית סיינה). בנושא, במבנה ובסגנון הושפעה יצירה זו מן התמונה של דוצ'ו (מהשנים 11-1308), הנושאת אותו שם; אך מארטיני המשיך ופיתח את מימד העומק ע"י הדגשת המישורים השונים וכן העניק יתר טבעיות (נאטוראליזם) וכובד לדמויות הלבושות באופנת תקופתו. תמונת המזבח, המתארת את ס' לואי מטלוו מכתיר את רוברט מאנז'ו (1317, פינאקותקה, נאפולי), צויירה כאשר פעל בנאפולי בשרותו של רוברט מאנז'ו.

לאותה תקופה מיוחסים ציורי קיר מחייו של ס' מארטינוס, בקאפלה מונטפירורה שבמנזר ס' פראנצ'סקוס באסיסי. כעבור שנתיים יצר את הפוליפטיכון של ס' קאתרינה בפיזה (1319, המוזיאון הלאומי, בפיזה). היצירה החילונית היחידה ששרדה מתקופת בגרותו האמנותית היא ציור הקיר של ה"קונדוטיירה", גוידוריצ'ו דה פוליאנו (Guidoriccio da Fogliano; 1328; ארמון עיריית סיינה), כאן מופיעה במערב לראשונה, מאז העת העתיקה, דמות הפרש.

בתמונה "הבשורה למרים" (1333; אופיצי, פירנצה) כאילו התרחק במכוון מתאור מציאותי; התמונה חתומה בשיתוף עם גיסו הצייר ליפו ממי (Lippo Mehmì). לאחר 1340 עבר מרטיני לחצר האפיפיורות באביניון, כאן התיידד עם המשורר פטרארקה וצייר למענו את דיוקן אהובתו לאורה שאבד (Laura) וכן מיניאטורה בקודקס ורגיליוס (אמברוזיאנה, מילאנו). סימונה מארטיני נפטר ב-אביניון (1344) בהיותו כבן 60.

מארטיני, ביחד עם האחים לורנצטי, נחשבים לממשיכי של אסכולת סיינה לאחר דוצ'ו בואונינסנה. יותר מכל הקפיד על הליטוש הטכני, עיבוד הפרטים, הצבע ולעיתים התחושה של עומק החלל. תכונות אלה משוות לעבודתו אופי אצילי וקליל של אמנות חצר.

AVIGNON SCHOOL

אסכולת אביניון

מ-1309 עד 1490.

מספר יצירות אמנות - לא כולן באותו סגנון - שנוצרו בעיר אביניון במאה השנים שבין מחצית המאה ה-14 למאה ה-15. תחילתה של האסכולה עם העתקת משכן האפיפיור

בפאדואה (ARENA), שנוצרו בין השנים 9-1303. בציורים אלו כלולים כבר כל המרכיבים של אמנות חדשה: התיחסות לנושא המצויר המבוססת על ראייה מציאותית, בניגוד לתפיסה הסכמתית הקודמת, כולל הבעת פנים, גוף, בגד, עצמים, רקע, מרחב, אור וצל וסימנים ברורים של פרספקטיבה חד מגונית; טכניקה שהיתה ידועה בעולם העתיק, כמצויין גם אצל וטרוביוס. מעבודותיו המאוחרות לא נותרו אלא שרידים מעטים, כגון אלה שיצר בפירנצה בין השנים 20-1311 או בנאפולי 33-1329 עבור המלך רוברט מ-אנז'ו, שגם הכתיר אותו בתואר האצולה: "בן משפחת המלך". בשנת 1334 חזר ג'וטו לפירנצה ומונה "רב בנאי" העיר והקתדרלה. במסגרת זו עבד על מגדל הפעמונים (קאמפאנילה).

לג'וטו, בדומה ל-פיזאנו, לא היו ממשכים אמיתיים ואפשר לומר שנתגלה מאה שנים לאחר שהשלים את עבודתו המהפכנית ב-פדואה. תופעה זו מוסברת בנסיבות אותם ימים: פריחתה של האמנות הגותית בצרפת (החל מ-1200 לערך); גלות האפיפיורים מרומא (החל מ-1309); פריחתה של אסכולת אביניון וחסול שלישי עד מחצית אוכלוסיית אירופה ב"מגפה השחורה" שפרצה ב-1345.

Duccio di Buoninsegna

דוצ'ו די בואונינסנה

פעל 1278-1319.

צייר איטלקי. נולד כנראה ב-בואונינסנה ליד סיינה. כמעט ולא ידוע דבר על קורות חייו. שמו מופיע לראשונה בסיינה בקשר להזמנת ארון אחסנה ב-1278. (ידוע שבתקופה זו עדיין נהגו להזמין עבודות מעין אלו אפילו אצל אמנים מבוססים). שנתיים לאחר מכן מופיע שמו פעם נוספת, בהקשר לקנס שהוטל עליו מסיבה בלתי ידועה. קנסות נוספים הוטלו עליו גם בשנים הבאות מסיבות כגון: אי התיצבות לשרות שלטונות העיר, עשית כשפים, אי תשלום חוב וכו'.

ב-1285 הוזמן דוצ'ו לפירנצה לצייר את תמונת המזבח הגדולה - "מאדונה רוצ'אלאי" (היום ב-אופיצי) - לכנסית ס' מאריה נובלה. היצירה יוחסה לימים ע"י ואסארי לצימאבואה, אולי בגלל הזיקה הסגנונית שביניהם (יש סוברים ששני האמנים הכירו זה את זה), או אולי מתוך רצון ליחס עבודה חשובה לאמן מפירנצה. מכל מקום, הזמנה זו, שזיכתה אותו בתשלום של 150 פלורין, מעידה שהיה כבר מפורסם ומבוקש ברחבי טוסקנה.

עם שובו לסיינה עיצב חלון זכוכית (ויטראגי), הראשון מסוגו באיטליה (8-1287). במקביל פעל בכמה ועדות לאמנות בסיינה. ב-1302 ביצע תמונת מזבח לבית התפילה שבארמון העיר. לשיא יצירתו נחשבת התמונה "המאדונה בתפארתה" (11-1308, מוזיאון דואומו, סיינה) שהובאה לקתדרלה לקול תרועת העם. כמו כן ידוע שקיבל תמורתה 3000 פלוריינים - סכום עתק באותם ימים. יצירה זו מורכבת מתמונה מרכזית, שבה מתוארת המאדונה בקרב מלאכים וקדושים הסוגדים לה; מסביב בתוך מסגרות עץ נפרדות, מופיעות דמויות קדושים ותיאורים מחיי ישו.

לאחר מותו נשאר דוצ'ו חייב כספים רבים וזו אולי הסיבה שאלמנתו ושבעת ילדיו סרבו לקבל את "ירושתו". עם זאת המשיכו שניים מבניו לקיים את סדנתו.

למרות שלא היה "מהפכן" בדומה לאמני פירנצה, צימאבואה וג'וטו, נחשב דוצ'ו לאחד מחשובי האמנים;

יסודות ביזאנטיים. לכן יש לראות באמנויות אלו אסכולות משנה של האמנות הביזאנטית. במחצית השנייה של המאה ה-14 התחילה לפעול גם בנובגורד (רוסיה) אסכולה

המוקדמת ביותר היא "מאדונה" (1319, כנסיית ויקו ליאבאטה, ליד פירנצה). ב-1332 צייר במנזר ס' פראנצ'סקוס ב-סיינה פרסקות על חיי קדושים פראנצ'סקנים (נותרו רק שניים).

יצירתו המקורית והחשובה הם ציורי הקיר ב"אולם השלום" של ארמון העירייה ב-סיינה (40-1338). ציורים אלו מתארים את "השלטון הטוב" ו"השלטון הרע", זה מול זה, על רקע המערב (רוב עבודותיו בארמון זה אבדו).

כמו כן שרדה סדרה על נושא "המאדונה ובנה" (עם או בלי קדושים ומלאכים), שצייר בשביל כנסיות שונות בטוסקאנה. סגנונו, כמו של אחיו, מצטיין בתפיסה אינטואיטיבית וגיאוטרית של הפרספקטיבה, אבל דמויותיו מאסיביות משל אחיו.

Pisano, Andrea

אנדראה פיזאנו

1290-1348

פסל ואדריכל איטלקי. נולד בפונטדרה ליד פיזה. נזכר לראשונה כשהתחיל לעבוד על דלתות הברונזה לבית הטבילה של פירנצה (מ-1330 עד 1336). דלתות אלה, הנמנות עם היצירות הידועות ביותר של הפיסול האיטלקי המוקדם, כוללות 20 תבליטים מוזהבים המוקפים מסגרות דמויות פרחים.

8 מהם מייצגים את "המעלות הטובות" והשאר את סיפור יוחנן המטביל. אנדראה פיזאנו שייך לפסלים וציירי המיניאטורות הגותיים, וקרוב לצרפתים כפי שהדבר ניכר בעיבוד קפלי הלבוש.

לאחר מות ג'וטו (1337) ירש את תפקיד אדריכל העיר ומגדל הפעמונים של פירנצה, הכולל חלק מהפסלים המעטרים עד היום את המבנה. עבודתו האחרונה היתה כאדריכל הקתדרלה של אורביטו; עבודה שהמשיך בה בנו, נינו פיזאנו.

נינו פיזאנו 1368-?

אדריכל, פסל וצורף איטלקי. בנו ויורשו של אנדראה פיזאנו. מכל עבודותיו לא נשארו אלא מספר פסלי שיש. זכור בעיקר בזכות היותו מראשוני היוצרים שחזרו לפיסול תלת מימדי.

* *

מרום לאביניון (1309) ומינוי אפיפיורים צרפתיים. אסכולת אביניון היתה הקשר העיקרי בין אמנות צפון אירופה ואיטליה, מאחר והאפיפיורים העסיקו כמה אמנים איטלקים, בעיקר מאסכולת סיינה, כגון סימונה מארטיני (חי כאן חמש שנים: 40-1335) וממשיכו מטיאו די ג'ובאנטי דה ויטרבו (שהה בעיר כ-11 שנים: 53-1342). האסכולה המשיכה להתקיים גם לאחר שהאפיפיורות חזרה לרומא (1377) וכמה מאמנים אלו זכו להכרה ולהערכה רבה, כולל היצירה היותר ידועה "הפייטה של אביניון" משנת 1457, שצוירה ע"י אלמוני (יש המיחסים אותה לאנגראן שארונטון). לאחר מכן ירדה חשיבותה של האסכולה.

לורנצטי

Lorenzetti

שני ציירים איטלקיים, אחים, שפעלו בסיינה. יש ספק לגבי תאריך ומקום לידתם. מקובל שפייטרו היה האח הבכור. אם לדון לפי סגנונם, הרי שלמדו אצל ג'וטו ו-דוצ'יו או הושפעו מהם. העדות היחידה להיותם אחים היתה הכתובת על גבי הפרסקות בחזית בית החולים ס' מאריה דלה סקאלה בסיינה (1335, נהרסה במאה ה-18). שני האחים נפטרו במגפה השחורה.

פיטרו לורנצטי 1348- (?) 90/1289

ליצירתו המוקדמת ביותר נחשבים ציורי מזבח (BEATE UMILTA ; אופיצי, פירנצה), שעליהם נמצא תאריך (1316) השנוי במחלוקת. אלו המפקקים במהימנותו מעדיפים להצביע על ציורי המזבח החתומים ומתוארכים (1320) שבכנסית ס' מאריה דלה פיזה ב-ארצו (AREZZO) כעל עבודתו הראשונה. יש המייחסים לאותה תקופה את הפרסקו הקטן "מאדונה ובנה" שבכנסית ס' פראנצ'סקוס ב-איסי, הקרוב עדיין לסגנונו של דוצ'יו.

שאר הפרסקות של פטרו לורנצטי בכנסיה זו מוקדשים ברובם לפרשת יסוריו של ישו. יצירתו הגדולה המאוחרת היא ציור המזבח "לידת הבתולה" (חתום: 1342; מוזיאון הדואומו, סיינה); כאן נראה שלב מתקדם יחסית של טכניקת הפרספקטיבה החד מגוזית, כולל העמדת אחת הדמויות מאחורי עמוד להדגשת עומק החלל.

אמברוג'ו לורנצטי 1348- (?) 1290

בצעירותו פעל, כפי הנראה, בפירנצה. ניתן ליחס לו בודאות רק 6 יצירות - כולן מ-13 השנים האחרונות לחייו - ביניהן

* *

אמנות ואדריכלות: ביזאנטיון -

התקופה השלישית, 1261 עד 1453.

עם כיבושה של קונסטנטינופול ע"י הצלבנים ויסודה של הממלכה הלאטינית, הופסקה לזמן מה התפתחותה של האמנות הביזאנטית. אבל, היא נכנסה לשלב האחרון בהתפתחותה לאחר שמיכאל VIII פאלאולוגוס חזר וכבש את העיר ב-1261 והשתלט על שארית הממלכה; שלב זה מתחלק לשניים: עד למגפה השחורה (1348) ועד לכיבוש העותמני (1453).

תרבות המדינות הסלאביות החדשות שנוסדו במאות ה-15 בבלקאנים, כגון סרביה ובלגריה, היתה מבוססת על

ביזאנטית שהאריכה ימים, אף לאחר נפילתה של קונסטנטינופול, ועדיין עמדה בפריחתה במאה ה-16. באלה, כמו ביוון, נעלם הסדר החמור שהיה נהוג בתקופה התיכונה, ולכל תמונה בודדת יש ערך משלה; אם כי רובן של הכנסיות שנבנו בתקופה זו מקושטות לא בפסיפס, אלא בפרסקות, כנראה מטעמי חיסכון.

אדריכלות: סגנון הכנסיות לא השתנה מהתקופה התיכונה, שנמשכה עד לנפילתה של קונסטנטינופול בידי הלאטינים

(1204), למעט הנטייה להגביה את הכיפה המרכזית והדגשת הקווים האנכיים - הן מבפנים והן מבחוץ - ע"י הגבהת הבניינים.

בבלקאנים מחוץ לתחום שליטת קיסרי בזאנטיון מופיעה קישויות חסרת תקדים. כך למשל סלסול שולי הכיפה בשילוב עם קמרונות החלונות שמתחתיה. האדריכלות הביזאנטית בתקופה השלישית: כנסיית פאמאקאריטוס בקונסטאנטינופול. כנסיית השליחים בסאלוניקי. הכנסיות ב-מיסטר (פלופונס). כנסיית פאריגוריטיסה ב-ארטה (יוון הצפונית). הכנסיה של גראציניצה (סרביה). כולן בנויות על בסיס של צלב יווני.

איור, פסיפס וציור: פסיפסי כנסיה בקונסטאנטינופול (CHORE) מתחילת המאה ה-14. כיום מסגד קאריה קאמיי) הן יצירות המופת של האמנות רחבת המימדים. כאן כבר ניכר היטב סגנון חדש, החוזר במידת מה אל "התחיה ההלניסטית" מן המאה ה-10. כמו כן גברה חשיבותו של ציור האיקונין בשעווה או טמפרה. קיפאון התקופה התיכונה הלך ונעלם. דמויות משניות העשירו את תיאור חיי ישו. בפרשת מות הבתולה החלו לכולל את עליית נשמתה למרומים בקרב המון מלאכים מלווים. השינוי מורגש גם מחוץ לקונסטאנטינופול, עם הופעתן של מספר אסכולות חדשות של ציורי קיר, כגון אלו שבכנסיות שעל הר-אתוס ובכנסיות מיסטר בהלופונס (1260-1350). במילים אחרות, תקופת החתימה של האמנות הביזאנטית ראתה את התפתחותו של נאטוראליזם חדש, המדגיש את הצד האנושי - ריגשי. כמו כן גברה חשיבותו של ציור האיקונין בשעווה או טמפרה, טכניקה שהגיעה עתה לשיאה.

סיכום:

אמנות ואדריכלות ביזאנטיון היו מתחילתן תוצר תעמולתי של הכנסיה וחצר המלוכה, גם כאשר נוצרו ע"י הלאומים השונים במחוזות המרוחקים או בבירות ההלניסטיות הוותיקות: אפסוס, אנטיוכיה, ואלכסנדריה. במקביל אפשר להבחין, בעיקר בעיטור, בהשפעת האמנות הפרסית ומאוחר יותר, האיסלאם. כל היסודות הללו, שנתמזגו בקונסטאנטינופול בירת האימפריה, התפשטו לארצות הבלקאן, לרוסיה, לארמניה ולגרוזיה, כמו גם לאירופה המערבית.

קונסטאנטינופול קבעה את סגנון האמנות לא רק של חצר הקיסרות, אלא של כל המרחב מהים הכספי ועד לאוקיינוס האטלנטי, על ידי משלוח כתבי יד מאוירים, איקונין, עבודות שנהב ומתכת. אמני העיר עצמם הוזמנו למחוזות הקיסרות ולמדינות שכנות כדי לצייר בבתיהם של נסיכים, אנשי מינהל וכנסיה.

בסוף המאה השביעית ותחילת המאה השמינית, כאשר ביקשו המושלים המוסלמים מבית אומאייה בסוריה לעטר את המיסגדים הגדולים בדמשק, ירושלים וקורדובה, הזמינו אמני פסיפסים ביזאנטיים לסייע בידם. מסורת הזמנתם של אמנים ביזאנטיים נמשכה כל שנות קיומה של הקיסרות. על יצירותיהם נמנים הפסיפסים המצויים בקתדרלות שבונציה וסיציליה.

מעולם לא היתה השפעתה של ביזאנטיון חשובה יותר למערב מאשר בתקופה השלישית, האחרונה, כפי שניתן ללמוד מעבודתם של האמנים האיטלקים קאוואליני, דוצ'יו וג'וטו.

חשיבותה האמנותית הגדולה של קונסטאנטינופול נבעה מהיותה מקום מושבם של הקיסר ואנשי חצרו. כמעט כל פטרונאי האמנות - המשכילים, האצולה והסוחרים העשירים - התגוררו בה דרך קבע. כך גם המטות הראשיים של הכנסיה ומסדרי הנזירים. אף על פי שמימדי הקיסרות עצמה הלכו והצטמצמו, הרי יציבותם והמשכיותם של חיי התרבות נמשכו בבירה במלוא עוצמתם דור אחר דור. הריכוז העצום של כוח ועושר בעיר אחת השפיע על האמנות מכמה בחינות: ראשית, הרציפות התרבותית איפשרה את קיומה של מסורת אמנותית חזקה. שנית, האמן, בן קונסטאנטינופול, היה מוקף תמיד ביצירות קודמיו, ואין ספק שניסה לחקות את גדולתם. הטרגדיה הגדולה היא שרוב יצירות האמנות והאדריכלות שנוצרו במטרופולין עצמו נהרסו ע"י רעידות אדמה או בידי אדם בתקופה האיקונוקלאסטית (846-726), הכיבוש הלאטיני (1204-1260) ולבסוף הכיבוש הטורקי (1453).

השכלה: בין תרבות יוון ורומי ובין הרנסאנס העידן הגדול של ביזאנטיון; עידן שהתקיים כאלף ומאה שנים והיווה גשר בין העולם העתיק לבין העולם החדש. כאן נשתמרו היסודות המאחדים של קיסרות רומי - המשפט והארגון המדיני הרומאי ומסורת התרבות ההלנית.

חוסר השכלה נחשב בביזאנטיון לקלון. ראשונה בין המקצועות הנלמדים היתה היוונית הקלאסית, השפה הכתובה של חצר המלוכה ושל המעמד העליון - כולל הספרות הקלאסית. האיליאדה והאודיסיאה של הומרוס היו הספרים הנודעים והמצוטטים ביותר לאחר התנ"ך. יתרה מכך, תחיית הרעיונות היווניים במרוצת הרנסאנס היתה במידה רבה בלתי אפשרית אלמלא טרחו המלומדים הביזאנטיים ששימרו את הספרות הקלאסית העתיקה ועוד הוסיפו עליה תרומה נכבדה משלהם.

היסטוריה: פרוקופיוס, בן המאה השישית, היה עד ראייה לשלטונו של יוסטיניאנוס. מיכאל סלוס, בן המאה ה-11, כתב הסטוריה של אותה תקופה. אנה קומנה - אולי הגדולה בין הנשים ההיסטוריוניות - תיארה את שלטון אביה, הקיסר אלכסיוס I (1081 עד 1118). גם זכרונותיו של יוחנן VI, קאנטאקוזנוס, שנכתבו לאחר הסתלקותו מכס הקיסרות (1354), הם מקור רב ערך להיסטוריה הסוערת של הבלקאן במאה ה-14.

ספרות חילונית: הביזאנטים נהגו לחקות את הספרות הקלאסית היוונית העתיקה. עם זאת, נמצאו רבים שתמרו יצירות מקוריות, אפילו בתחום הרומאנסות העממיות (יש סוברים שהביאו לפריחתו של סגנון זה במערב). כך למשל סיפור "דיוגניס אקריטוס" (המאה ה-11), המתרחש על הגבול המזרחי של הקיסרות:

דיוגניס, בן לאב מוסלמי ואם נוצריה, מופיע בדמות האביר האידאלי - יפה תואר, בהיר שיער, רחב חזה, עוטה גלימה אדומה מרוקמת בפנינים ומהודקת בכפתורי זהב. רסן

סוסו הלבן עשוי אמייל מוזהב ואוכפו משובץ אבני טורקיז. אשתו מביאה עמה נדוניה מפוארת וביתו מרוצף בזהב ופסיפסים. לאחר חיים ארוכים וגדושי הרפתקאות נופל הגיבור למשכב ומת. אשתו אודוכסיה אינה יכולה לעמוד בפרידה ונופלת לצידו ללא רוח חיים.

השירה דתית: ההימנונים והפיוטיים הדתיים, שחוברו ע"י הביזאנטים, נימנים עם אוצרות השירה הגדולים של העולם. אלו ממזגים יופי לירי עם עוצמה דרמטית

* * * *

אדריכלות: האיסלאם -

המונגולים באירן ובמרכז אסיה, 1300 עד 1500.

תחילתה של התקופה בהרס גמור של ממלכת הסלג'וקים, בפרס (1240) ובעיראק (1258), בידי גינגיס חאן ויורשיו. רק ב-1295 כאשר התאסלם מוחמד גאזאן, חאן המונגולים בפרס, החל שינוי, המתבטא גם בהתאוששות התרבות. עקרונות הבניה, שהתפתחו עוד בתקופה הסלג'וקית (950 עד 1258), הגיעו עתה לשיאם. כך למשל בנין הקבר של השליט המונגולי אולג'ויטו בעיר סולמאניה (13-1309); המסגד הראשי ב-וראמין (1325); מסגד גוהר שאח ב-מאשהאד, (1418).

תופעה חדשה מימיו של טימור לאנג (שלט 1363 עד 1405), מצאצאי גינגיס חאן (דור חמישי), היא יצירתה של עיר הקברות המלכותית ליד סמארקאנד, המורכבת מבנינים עטורי כיפה של משפחת המלך, אנשי חצרו וכמה מיורשיהם.

* * * *

ואנושית. עם סופרים אלו נימנים רומאנוס "נעים הזמירות", איש כנסיה בן המאה השישית, הנחשב למשוררה הגדול ביותר של ביזאנטיון; ס' יוחנן מדמשק שחיבר, במאה השמינית, כמה מן ההימנונים היפים ביותר של הכנסיה; קאסיה, יפיפיה, בת המאה התשיעית, שבגין תשובה מחוצפת החמיצה הזדמנות להנשא והקדישה חייה כנזירה לחיבור פואמות דתיות; ס' סימון, "התיאולוג החדש", מקוסטאנטינופול של תחילת המאה ה-11, שחיבר שירה מיסטית נלהבת.

אריחי קיר. בתקופה זו הופיעה טכניקה חדשה של אריחי קרמיקה מזוגגת, שנתפשה עד מהרה סיינה והנוף הכפרי שבסביבותיה, והם גם מהתאורים הראשונים של נוף אמיתי באמנות בארצות אחדות של האיסלאם. ראשיתה של טכניקה זו באירן מאתים שנה קודם לכן, כשהתחילו מרכיבים בפנים הבנין חתיכות קטנות של קרמיקה מזוגגת בצבע טורקיזי ובהמשך גם בצבעים אחרים. ב-1220 נבנו ב-קוניה, אנאטוליה, שטחי קיר גדולים, המכוסים אריחים מזוגגים בצבעי טורקיזי וארגמן, המצטרפים למידגמים גיאומטרים שלמים. מהמאה ה-14 ואילך מכסים הפסיפסים חלקים חשובים של בנינים, ונעשים תופעה אירנית טיפוסית. לדגמים הגיאומטרים, ראוי לציין, יש כנראה זיקה לתפיסה הניאו-פיתאגוראית מחד ולמאנדאלה ההודית מאידך.